

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav pro archeologii

Bakalářská práce

Kateřina Hošková

Meč jako odraz laténského bojovníka. Chronologie bojovnických hrobů v Radovesicích

Sword like reflection of la tène warrior. Chronologie of warriors graves in
Radovesice

Vedoucí práce: Mgr. Alžběta Danielisová, Ph.D.

Praha 2020

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne

.....

Kateřina Hořková

Poděkování:

Na tomto místě bych chtěla poděkovat Mgr. Alžbětě Danielisové Ph.D. za skvělé vedení mé bakalářské práce, dále chci poděkovat svému konzultantovi Ing. Jiřímu Hoškovi Ph.D. za užitečné rady v oblasti dokumentace a průzkumu kovových předmětů. Dále také Jiřímu Waldhauserovi za rady a připomínky k pohřebišti, Pavlu Sankotovi za podrobný popis jednotlivých částí mečů a pomoc s jejich datací. Dále bych chtěla poděkovat Tomáši Mangelovi, který mi ochotně v době celostátní karantény poskytoval potřebnou literaturu k laténským pohřebišťům a bojovníkům. Chci poděkovat i Regionálnímu muzeu v Teplicích, p.o. za možnost zpracovat předměty z pohřebiště v Radovesicích.

Děkuji své kamarádce/spolubydlící Lucii Novotné, která se mnou vše ochotně konzultovala a udělovala mi cenné rady i v oblasti grafického zobrazování dat. Děkuji i Aleši Hausmannovi, který zodpovídal všechny mé dotazy týkající se mečů. Zvlášť děkuji své sestře Nikole Hoškové, která mi s radostí udělala korekturu textu. A na posledním místě chci poděkovat své rodině, která musela trpět mé ustavičné připomínky o hrobech a musela se dívat na všechny fotografie a rentgeny mečů.

Klíčová slova

Severozápadní Čechy – Radovesice – doba laténská – pohřebiště – bojovnické hroby – meče – rentgenový průzkum

Keywords

North-west Bohemia – Radovesice – The La Tène age – burialground – warriors graves – swords – X-ray survey

Abstrakt

Předložená bakalářská práce je věnována revizi a novému vyhodnocení dvou laténských pohřebišť v zaniklé obci Radovesice u Bíliny v severozápadních Čechách, která byla zkoumána při záchranných archeologických výzkumech v letech 1974-77 a 1981-82. Cílem je vysledovat aspekty pohřebního ritu bojovníků ve stupni LT B1 – B2 a za pomoci RTG průzkumu předložení dosud nepublikovaných zjištění na bojovnické garnituře.

Abstract

Presented Bachelor diploma work is devoted to revision and new evaluation of two latenien burials in extinct village Radovesice near Bílina in North-west Bohemia, which was investigated during archaeological rescue research of the years 1974-77 and 1981-82. The aim of the work is study aspects of the funeral rite of the warriors in LT B1 – B2 and with the help of X-ray survey submit unpublished findings on the warrior set.

Obsah

1.	Úvod.....	6
2.	Bojovnícké hroby.....	8
2.1.	Historický úvod	8
2.2.	Vývoj bojovníckých hrobů	10
2.3.	Chronologický vývoj bojovnícké garnitury	13
2.4.	Typologie zbraní.....	15
2.5.	Dějiny bádání o laténských hrobech a militariích	17
3.	Metodika práce.....	20
4.	Radovesické pohřebiště.....	22
4.1.	Poloha pohřebiště	22
4.2.	Výzkum pohřebiště.....	23
4.3.	Rozbor hrobových výbav.....	24
5.	Typologicko-chronologická analýza.....	35
5.1.	Rozdíly v hrobové garnituře a věkové zařazení pohřbených bojovníků	38
5.2.	Souvislost bojovníckých hrobů s okolními blízkými hroby.....	41
5.3.	Osazování pohřebišť	42
6.	Diskuze	44
6.1.	Výsledky	44
6.2.	Výbava Radovesických bojovníků v kontextu střední Evropy	44
6.3.	Zdobení militarií	47
6.4.	Mobilita bojovníků	53
7.	Závěr	57
8.	Literatura.....	60
9.	Přílohy.....	67

1. Úvod

Hlavním cílem předkládané práce je revize prozkoumaných laténských pohřebišť v již zaniklé obci Radovesice (okr. Teplice) v severozápadních Čechách. V Radovesicích jsou dvě pohřebišť, která patřila k (dvěma samostatným) sídlištím zkoumaných při záchranných archeologických výzkumech v 70. a 80. letech 20. století. Pohřebiště jsem si vybrala proto, že jsou jedny z mála plně prozkoumaných pohřebišť, takže se zde dají zachytit všechna specifika pohřebního ritu tehdejší společnosti.

V této práci předložím a vyhodnotím hrobovou garnituru laténských bojovníků se zřetelem na jejich meče a železné opasky, jejichž detailní části jsou důležitým chronologickým prvkem. Některé kovové předměty jsem nechala podrobit rentgenovému průzkumu, aby bylo snazší zjistit dataci jednotlivých předmětů a popřípadě zjistit neobvyklé jevy nebo jemné zdobení. Vybrané hroby byly podle výbavy datované do stupně LT B1-B2. Ze stavu, v jakém meče jsou dnes, nejde poznat opotřebení po používání a nabízí se tu domněnka, že to nemuseli být jen bojovníci, ale meč mohl být i symbolem statutu vyššího postavení.

Pohřebiště již byla publikována Jiřím Waldhauserem a Peterem Budinským, kteří je zkoumali. Mým cílem je provést revizi bojovnických hrobů a předložit nepublikované poznatky o detailech na jednotlivých předmětech, zvláště zdůraznit neobvyklé jevy.

Předkládaná práce je rozdělena do sedmi kapitol. Na začátku úvodní kapitoly uvádím historické souvislosti, které předcházely vzniku laténské bojovnické aristokracie, a přehled historického vývoje v době laténské. Následuje popis vývoje bojovnických hrobů, a protože se bojovnické hroby kontinuálně vyskytovaly již od doby halštatské, zmiňuji se i o podobě hrobů ve starší době železné. Je zde také uveden obecný chronologický vývoj bojovnické garnitury jako teoretické východisko pro analýzu, a nastíněná typologie garnitury jednotlivými badateli. Dále v úvodní kapitole nastiňuji dějiny bádání o laténských plochých pohřebištích a hlavní badatele, kteří se pohřebištím věnovali. Rozvedena je i problematika dějin bádání o zdobených militariích.

Ve třetí kapitole rozvádím cíle své práce a metodologii.

Čtvrtou kapitolu věnuji Radovesickým pohřebištím – poloze, samotným výzkumům a přehledu nálezových celků.

Pátá kapitola představuje analytickou fázi – detailní popis hrobů z obou pohřebišť, obsah hrobové výbavy, v jaké poloze byly předměty uloženy, o jaký typ předmětu jde a určenou dataci. Typologický vývoj garnitury nastíněný v kapitole 2 jsem následně porovnávala s jednotlivými předměty uloženými v hrobech v Radovesicích. Plus jsou zde nastíněny historické události vedoucí ke změně podoby jednotlivých předmětů, např. puklic. V páté kapitole jsou také detailněji rozebrány rozdíly mezi Radovesickými pohřebišti a souvislosti bojovnických hrobů, z hlediska umístění a blízkosti dalších bohatších hrobů a tendence v osazování pohřebišť.

Šestá kapitola shrnuje výsledky mé práce. Pro bližší dataci a typologii předmětů srovnávám různá pohřebišť a jednotlivé hroby se zbraněmi nejen v rámci Čech, ale i ze zahraničí. Kvůli analogiím zdobených mečů motivem dračího páru se zde také hodně odkazují na francouzské prostředí a Karpatskou kotlinu, typickou pro výskyt zdobených mečů.

Sedmá kapitola obsahuje Závěr, tedy shrnutí důležitých poznatků o bojovnických hrobech na Radovesickém pohřebišti.

2. Bojovnické hroby

2.1. Historický úvod

První příznaky procesu společenské diferenciaci můžeme řadit už do střední doby bronzové, ale až od vlastní doby halštatské je tento proces výraznější. To platí jak pro západní, tak i východní halštatský okruh. Z běžné pohřební výbavy se postupně vyčleňuje zvláštní vrstva, která se koncem doby halštatské představuje jako vládnoucí vrstva (Kolář 2007, 285). V rámci západohalštatské kultury dominuje přidávání čtyřkolových vozů, součástí koňských postrojů, šperků, kovových nádob a v Ha C zejména mečů¹ (Kolář 2007, 294).

Existence elit je součástí procesu prohlubující se sociální stratifikace a procesu rozpadu rodové společnosti. Na jeho průběh mohl mít také výrazný vliv vpád východních nomádů, tzv. Kimmerijců, do Karpatské kotliny v pozdní době bronzové (Bouzek 1982, 90). Existuje domněnka, že Kimmeriové svými taženími přispěli k rozložení pevně organizovaného kmenového politického systému lidu středoevropských popelnicových polí. Přímě se hovoří o převzetí společenského systému družin s vojenskými vůdci (Kolář 2007, 295).

Ve středních a severozápadních Čechách se v té době rozkládala kultura bylanská, patřící k západohalštatskému kulturnímu okruhu. V kontextu bylanské kultury se setkáváme jak s chudými žárovými hroby, tak i s bohatými komorovými hroby (Čiřáková 2018, 28, 29). Podle zastoupení milodarů a jejich uspořádání rozlišil D. Koutecký 3 základní skupiny bylanských hrobů². Do první skupiny (komorových hrobů) zařadil např. hroby s postroji a zbraněmi (Koutecký 1968, 440-451).

Podle pohřební výbavy v bohatých hrobech můžeme uvažovat o uskupení předmětů, které měly reprezentovat členy komunity, zvláště pak „knížete“ nebo náčelníka. Téměř v polovině bohatých hrobů s vozy se objevuje železný meč (Pare 1991, 4).

Pohřební ritus společenské elity v průběhu 8. – 5. století př. n. l. podléhal ve středoevropském prostoru jistým změnám. Od 8. století byli v jižní části střední Evropy pohřbíváni pod mohylou válečníci se zbraněmi, vozem a koňským postrojem. V 8. století přebírají moc osobnosti bojovnické aristokracie a systém z mladší a pozdní doby bronzové,

¹ Pohřby mužů s meči – vrstva tzv. *Schwertkrieger*

² Jako první skupinu určil hroby komorové, druhou hroby jámové a třetí hroby žárové

založený na vesnických komunitách v čele s knězem-náčelníkem, je nahrazen družinným nebo klientským vztahem mezi bojovníkem a ostatními členy komunity (Bouzek 2002, 37).

Ve stupni Ha C1-C2 se zbraně, čtyřkolový vůz a jízda na koni stávají symbolem společenské prestiže (Čisťáková – Chytráček 2018, 43; Bursák 2012, 7). Ve stupni Ha D1 je hrobová výbava už poněkud odlišná od stupně Ha C – meč z výbavy mizí a nově se objevují bronzové faléry, a hlavně kopí a bojové nože (Kolář 2007, 315). Na konci stupně Ha D1 lze pozorovat změny v celém východohalštatském okruhu, které jsou vykládány politickou krizí, což zřejmě souviselo s vpádem skythských skupin. Nejspíše zde docházelo k postupnému pronikání jednotlivých skupin východních válečníků do středoevropského prostoru. Kolaps východohalštatské kultury znamenal vlastně jen zánik vedoucích politických elit. Na přelomu 5. a 4. století př. n. l. v oblasti severně od Alp nastává mocenský úpadek lokálních vladařů a hroby elit mizí (Čisťáková – Chytráček 2018, 44-47).

V časném latěnu se již v hrobech opět objevuje meč, a vůz i postroje mizí. Takový příklad známe např. z časně laténského hrobu v mohyle z Chlumu (Chytráček 2018, 71). Časný latěn nastupuje se začátkem 5. století³. Antické civilizace se o svět severně od Alp začaly zajímat až s vpády barbarských skupin do oblastí Apeninského poloostrova. Tyto skupiny byly jednotně vybavení bojovníci, jejichž výbava už tehdy prošla vývojem (bojovníci 5. století př. n. l. byli vybavení prvními železnými meči, krabičkovými opaskovými záponami nebo záponami prolamovanými, součástí výbavy byly také sekáčovitě nože a byla praktikována rituální deformace zbraní; Sankot 2018, 74). V Čechách mohl být identifikován celý horizont bojovnických hrobů až po aplikaci moderních postupů restaurování kovů. Pomocí počítačové tomografie byly zjištěny první doklady archaického tvaru železného meče s kruhovým nákončím v hrobě v Chlumu u Rokycan. Touto metodou byly zjištěny i nové poznatky o meči z hrobu ve Vlčím u Plzně. Tento meč se řadí k prototypům nově nastupujících laténských mečů (Sankot – Fořt – Vopálenký – Kumpová – Vavřík 2017, 93-98). Horizont časně laténských bojovnických hrobů v 5. století př. n. l. lze definovat jako organizovanou vojenskou složku, vybavenou výzbrojí se železnými meči jako novou moderní zbraní (Sankot 2018, 74).

Ve 4. století př. n. l. se situace oproti době halštatské mění, dokladem osídlení se stávají plochá kostrová pohřebiště, na kterých byli pohřbíváni všichni příslušníci tehdejší společnosti

³Základy laténského stylu byly položeny přibližně mezi lety 550 a 450 př. Kr. na území střední i západní Evropy, a Čechy v tomto období patřily k primárním a rychle se rozvíjejícím centrům (Chytráček 2018, 72).

– bojovníci se zbraněmi, muži beze zbraní, ženy a děti (*Bouzek 1982, 98*). Ve výzbroji bojovnické složky ustupují ranější zdobené meče, dvojdílné štítové puklice a krabičkové opaskové zápony. Ve výbavě bojovníků ve 4. století př. n. l. se již neobjevují sekáčovité nože, ani rituální deformace výbavy⁴. Na rozdíl od některých oblastí laténské kultury, nejsou v Čechách 4. – 3. století př. n. l. zastoupeny kovové přilbice, prakové střely, ani luky a šípy. Zato jsou součástí bojovnické garnitury meče na železných řetězových opascích, dlouhá kopí a dřevěné štíty s puklicí (*Sankot 2018, 74-75*). Ve 4. století př. n. l. prošla tehdejší společnost velkými změnami, a následující období je také označováno jako doba „keltské expanze“ (*Filip 1956, 274-289*). V té době nastoupila společnost, jejíž hlavní roli hráli bojovníci. Také se předpokládá, že v rámci expanze dorazila na naše území skupina „cizích Keltů“, ti začali zemi osídlovat od severozápadu podél Labe a od jihu na střední Moravu (*Waldhauser 1999, 233-235*). Kolem poloviny 3. století př. n. l. (LT C1) začíná na plochých pohřebištích nápadně ubývat hrobů, až je v průběhu druhé poloviny 3. století př. n. l. od ukládání mrtvých do země zcela upuštěno (*Danielisová – Kysela 2018, 80*).

2.2. Vývoj bojovnických hrobů

Bojovnické hroby se objevovaly už v době bronzové. Ve starší době železné se u nás rozkládala kultura bylanská. Hroby s meči a součástmi koňského postroje jsou připisovány vrstvě tzv. jezdců (*Koutecký 2008, 60-62*). V kostrových hrobech se osobní výbava nacházela zpravidla ve funkční poloze, některé předměty byly však také vedle pohřbeného. V případě žárového pohřebního ritu byl mrtvý spálen i se svými osobními šperky, nebo byly k popelu dodatečně přidány. V Ha D1 jsou kostrové hroby už vzácné, a v tomto stupni zároveň mizí z hrobové výbavy i zbraně a počet kovových předmětů se snižuje (*Koutecký 2008, 62-63*).

V časně době laténské se na území Čech vyskytují tři druhy pohřebišť – mohylová, plochá žárová a plochá kostrová pohřebišť. Nejbohatší mužské hroby obsahují součásti vozů a koňských postrojů a zbraně – sekáč a kopí, a od LT A i meč, případně štít, sekeru a šípy. Význačnou skupinu představují mužské hroby bez vozů, ale s meči. Charakteristickým rysem nakládání s hrobovou výbavou v LT A byla rituální deformace kovových předmětů, zejména mečů, případně dalších zbraní⁵ (*Koutecký 2008, 138, 140*).

⁴ Toto systematické deformování výbavy se přesunulo do oblasti jižních Čech, do Podunají, severní Itálie a Karpatké kotliny (*Sankot 2003, 47*).

⁵ Deformace zpravidla ohýbáním, několikanásobným přeložením (meče), rozmačkáním či rozlámáním. Další info viz. *Sankot 2003, 45-49*.

Rozmístění časně laténských bojovnických hrobů se železnými meči ukazuje, že sledují hlavní komunikační tepny vedoucí od západu a jihu do středních Čech. Stejně jako v Porýní se dá předpokládat, že kontrola přírodních zdrojů a komunikací tvořila základ hospodářské síly elitní vrstvy. S prostředím elit jsou spojovány luxusní importy, prvky osobní výstroje byly v dílnách řemeslníků vyzdobeny v novém stylu, včetně motivů výzdoby zbraní (*Sankot 2003*, 55). Plochá pohřebiště LT A jsou známá přibližně ze šedesáti lokalit, zejména na Strakonicku, Blatensku a Březnicku. Střední Čechy se vyznačují menšími pohřebišti (např. Rakovnicko, Příbramsko, Pražská kotlina; *Chytráček – Sankot 2018*, 101). V severozápadních Čechách se hroby někdy seskupují do malých skupin, většinu tvoří hroby jamkové, někdy mají kamenné kryty nebo je zakrývá plochý kámen (*Holodňák 1988*, 90-91).

Plochá kostrová pohřebiště středního latěnu (LT B1-C1) byla rozmístěná na dobře dostupných místech, v nížinách v blízkosti větších vodních toků (obr. 1). V severozápadních Čechách se pohřebiště koncentrují v Poohří a na západní straně jsou ohraničena Krušnými horami, ve středních Čechách se koncentrují v Polabí, a na Moravě se soustřeďují okolo Svratky a Moravy. Pohřebiště jsou umístěna na návrších či mírných svazích, které nepřesahují úroveň 350 m n. m. a s níže položenými sídlišti, vzdálenými 200-300 m od pohřebiště (*Chytráček – Sankot 2018*, 104). Většinou obsahují několik desítek hrobů, v Jenišově Újezdě bylo ale díky plánované výstavbě velkolomu prozkoumáno celé pohřebiště, čítající 138 hrobů (*Waldhauser et al. 1978/I-II*). Jenišův Újezd je zatím největší prozkoumané pohřebiště, počtem hrobů (100 hrobů) se mu ale blíží nově zkoumané pohřebiště v Prosmykách. Plochá kostrová pohřebiště tvoří buď jednu koncentraci hrobů, nebo dvě větší, ve kterých jsou hroby uloženy v nepravidelných řadách. Běžné je uspořádání s náznaky příbuzenských a sociálních vztahů (*Chytráček – Sankot 2018*, 105-106).

Od období předduchcovského horizontu (LT B1a) do stupně LT C1 je dominantní kostrový ritus. Po celé období jsou těla do hrobu ukládána v natažené poloze s dominantní orientací hlavy k severu. Hrobová jáma rozměrově odpovídá velikosti těla pohřbeného, případně jeho výzbroje (*Chytráček – Sankot 2018*, 106). Hrobové jámy byly poměrně dlouhé a úzké. Délka jam obvykle činí zhruba 220 cm, šířka se pohybuje okolo 80 cm a hloubka dosahuje 150 cm⁶ (*Waldhauser et al. 1999*, 18). Při úpravě hrobové jámy bylo používáno i dřevo, často pro obložení stěn jámy, jako podložku těla, nebo jako rakve z prken a sarkofágů vydlabaných z kmene stromu (*Budinský – Waldhauser 2004*, 83-84). Rakve byly zhotovované

⁶ K těmto rozměrům se zpravidla ještě připisuje ± 20 cm, a to z toho důvodu, že stěny hrobových jam byly málokdy kolmé, směrem ke dnu se mírně zužovaly, takže dno bylo o pár centimetrů kratší.

z dlabaných nebo vypalovaných kmenů, i když profesor Jan Filip soudil, že byly z prken, tak jako dnes (obr. 2). Prof. Jan Filip a před ním i muzejní kustod Robert von Weinzierl uvažovali o zahalení mrtvých do hrubé látky, takže nepotřebovali dřevěnou rakev. Dr. Marie Kostelníková usuzuje, že měli v hrobech hrubší vlněný oděv – nejvíce útržků bylo určeno jako vlněné⁷ (*Waldhauser et al. 1999*, 36, 41-43).

Badatelé se snažili vyčlenit skupiny hrobových výbav pro získání představ o složení společnosti ve 4. a 3. století př. n. l. Jan Filip rozlišil pět skupin hrobových výbav – 1/ s mečem, 2/ s více jak pěti předměty, 3/ s několika málo milodary, 4/ obvykle s jedním předmětem, 5/ bez přídavků. První dvě skupiny považoval za vedoucí složku keltské společnosti. V roce 1978 vypracoval Jiří Waldhauser novou tabulku hrobových garnitur, kde vyčlenil skupin devět (obr. 3). A to podle pohlaví, věku a společenského postavení zemřelého (*Waldhauser et al. 1999*, 219-220)⁸.

Pohřbívání je považováno za zřetelný zdroj informací o struktuře osídlení a zkoumané populaci. Nástupu komplexu tzv. plochých kostrových pohřebišť na počátku 4. století př. n. l. se blíží chápání tohoto fenoménu jako odrazu výměny vládnoucí elity. Oblast Čech díky své geografické poloze zaznamenává příliv kulturních novinek v materiální kultuře a používaných technik a technologií z východolatské oblasti (*Chytráček – Sankot 2018*, 113-114).

Je patrné, že umístění zbraní bylo po většinu doby vývoje ve funkční poloze, kromě stupně LT A, kdy se ukládaly do hrobů deformované (Sankot 2003). Můžeme usuzovat, že zbraně se vyvíjely postupně s narůstající potřebou funkčnosti zbraní, v souvislosti s „keltskou expanzí“ na jih, v období střetů s Římany. Např. na mečích je patrný typologický vývoj – v LT A a B1 měly zdobené kulaté nákončí a někdy i zdobení u ústí pochvy. V LT B2 se meče prodlužují, nákončí se zužuje a výzdoba na mečích už není tak častá. Z opasků spojených kroužky se stávají pletené řetězové opasky. V LT C pokračuje typologie delších mečů a nastupuje nový typ opasku – pancéřový (*Bujna 1982*, 324). V pozdním laténu se přiléhající nákončí mečů znovu prodlužuje a je zdobené a hrot meče se zakulacuje – tvoří se tak nový typ meče zvaný jezdecký (*Rapin 1999*, 64). Typologie jednotlivých zbraní se vyvíjela vcelku rychle, zřejmě hlavně kvůli nastalým bojům a výpadům směrem na Balkán.

⁷ Nejčastěji vazba plátňová, méně často keprová. V hrobě 5 ve Staňkovicích u Žatce se na nánožnicích našla hrubá keprová vazba a na opasku zlomek vazby panama (*Holodňák 1988*, 55)

⁸ ⁸. Martin Furman (2012) vypracoval disertační práci na téma kruhových šperků jako zdroj pro studium kostýmu – uložení bronzového kruhového šperku ve středodunajské oblasti. Další třídění provedla Emilie Millet (2012). Svou disertační práci věnovala rozřídění ženské hrobové garnitury v oblasti středního a horního Porýní v období 5. – 3. století př. n. l.

Podle rozmístění výbavy si lze také rámcově vytvořit představu o podobě laténských bojovníků. Vzhledem k tomu, že výbava byla skoro vždy uložena ve funkční poloze, můžeme si aspoň rámcově představit, jakým způsobem byly zbraně nošeny a používány, jakož např. i detaily tkanin a podobu oděvu (*Holodňák 1988; Waldhauser et al. 1999*).

2.3. Chronologický vývoj bojovnické garnitury

Chronologický rámec práce představuje období tzv. plochých pohřebišť doby laténské LT B1-C1, které by v absolutním datování spadalo mezi roky 350-190 př. n. l. (*Venclová ed. 2008, 21; Waldhauser 2001, 41*). Ve střední Evropě se počátek stupně LT B1 datuje do let 420/410 př. n. l. a konec stupně LT C1 k roku 175 př. n. l. (*Venclová ed. 2008, 21*).

V následujících odstavcích je nastíněn všeobecný chronologický vývoj zbraní a spon užívaných laténskými bojovníky. Bojovníci z pohřebiště v Radovesicích se tomuto vývoji nevymykají, pouze se zde vyskytují ojedinělé prvky v rámci standardního vývoje militarií (viz níže).

Laténská kostrová pohřebiště v Poohří začala být zakládána v tzv. Předduchcovském horizontu (LT B1a), který pravděpodobně reprezentuje první vlnu pronikajících „Keltů“ z Horního Porýní, kteří na počátku 4. století př. n. l. obsadili enklávy v severní polovině Čech s vazbou na zemědělsky a surovinově využitelné zdroje (*Holodňák – Waldhauser 1984, 46*). Předduchcovský horizont je doložen na pohřebišti v Tuchomyšli, Soběsukách, osídlení u Bíliny (*Holodňák 1988, 93*), a ve Vliněvsi u Mělníku (*Limburský et al. 2015*). Další pohřebiště vznikala ve stupni LT B1b, hrobů z tohoto období je známo už více. Meče byly okovány kruhovým nákončím a pochvy měly středové žebro. Kopí bylo kratší s krátkou tulejí a středovým žebrem. Pokud byly používány dřevěné štíty, neměly na sobě kování, které by doložily jejich používání. Opasky byly kožené a spojené třemi bronzovými nebo železnými kroužky. Pro fázi LT B1 jsou charakteristické různé varianty tvarů duchcovských a münsingenských spon. Téměř vždy mají podlouhle klenutý lučík rozmanitě zdobený. Tvary spon této fáze se vyznačují užším lučíkem, krátkým vinutím a menší kruhovou zesílenou patkou (*Čižmář 1975, 420; Waldhauser 1987, 36*).

Ve stupni LT B2a pokračují mladší varianty duchcovských a münsingenských spon. Nejpočetnějším typem spon tohoto období je spona s velkou kuličkou na patce (*Čižmář 1975, 424; Waldhauser 1975, 36*). V této fázi pokračují meče s kruhovým a oválným nákončím opatřené uzlíky a medailonky spojující pochvu a v horní části medailonky spojené se zadním

můstkem. Nastupují i meče se srdcovitým nákončím a hroty kopí se začaly prodlužovat a tulej taktéž (*Bujna 1982*, 423). Ke štítům se začaly připevňovat železné dvoudílné loďkovité puklice, starší typ měl jeden nýt na každé plošce, mladší typ měl dva nýty na každé plošce. V Radovesicích se našel i výjimečný typ puklice, a to dvoudílná loďkovitá s náznakem středového žebra. Tento typ se našel i na moravské lokalitě Nechvalín (hrob 172; *Bučíková 1985*, 152, 168). Ke koženým opaskům se začala připojovat dutá opasková kolečka jako prostředek pro zavěšení meče k opasku⁹ (*Waldhauser – Mangel – Ondroušek 2007*, 46). Kožené opasky se začaly postupně nahrazovat železnými kroucenými opasky tvořenými z více částí. Přechod od používání kožených opasků k železným krouceným mohl trvat nejvýše 20-30 let. Tuto změnu dává M. Szabó do souvislosti s potřebou mít meč pevně připojen u boku, z důvodu vojenských výpadů do Středomoří na konci 4. a počátku 3. století př. n. l. (*Szabó 1996*, 526).

Jak bylo v časném latěnu zvykem deformovat zbraně (viz vývoj bojovníckých hrobů), v pozdějších stupních bylo v Čechách od tohoto zvyku upuštěno. Udrželo se to jen v Podunají a v Karpatské kotlině (např. v Sedmihradsku polovina hrobů se zbraněmi obsahovala záměrně deformovaný meč; *Măndescu 2012*, 343). Ojedinelé případy záměrné deformace mečů v Čechách máme z lokalit Úhřetice a Sobčice, přičemž oba obsahovaly výzdobný motiv dračího páru u ústí pochvy. Meč ze Sobčic měl stejný typ dračího páru jako meč z Charvát (*Píř 1895*, 766), oba meče se řadí ke III. typu de Navarrovy klasifikace (*Horák 2012*, 257). Meč z Úhřetic byl uložen spolu s deformovaným kopím a zlomky okrajového kování štítu. Meč měl u ústí pochvy výzdobu dračím párem I. typu De Navarrovy klasifikace. Soubor se datuje do závěru 4. století př. n. l. (*Sankot 2006*, 245-247). Tento meč má výzdobu stejného typu jako meč z Radovesic.

Ve stupni LT B2b pokračují meče se srdcovitým nákončím, jednoduché tordované opasky i kopí s delším hrotem a delší tulejí. Dvoudílné loďkovité puklice jsou na ústupu a objevují se nové typy – dvoudílná lamelová puklice a také jednodílná loďkovitá se středovým žebrem (např. pohřebiště v Letkách, hrob 9; *Waldhauser 1987*, 95-96).

Na přelomu stupně LT B2/C1 nastupuje zcela nový typ štítových puklic, a to železná pásová puklice, která se v různých formách používala až do konce latěnu. Stupeň LT C1 je označován jako horizont spony spojené konstrukce (*Čižmář 1975*, 426; *Waldhauser 1987*,

⁹ Rekonstrukce připevnění meče k opasku prostřednictvím dutých kroužků je vidět např. v publikaci od J. L. Brunaux a B. Lambota *Guerre et Armement Chez les Gaulois, 450-52 av. J.-C.*, str. 111

36). Meče se začínají prodlužovat, nákončí se zužuje a závěsné poutko na opasek se z kruhových plošek mění do zašpičatělých. Jednoduché kroucené opasky nahrazuje segmentovaný opasek z masivnější tyčinky a kroucený opasek s velkými oky. Ve stupni LT C1b se začal používat nový typ opasku – tzv. pancéřový (Bujna 1982, 324, 423-4). Pro období LT C2-D1 nejsou z Čech známy žádné laténské hroby, zřejmě proto, že se změnil pohřební ritus. Pouze na severním okraji území s laténskou kulturou existovaly kulturně nejednotné skupiny se žárovými hroby (Venclová 2008, 91). Na Moravě a na Slovensku se ještě objevuje několik žárových hrobů s menším počtem předmětů, které byly spalovány spolu s pohřbeným jedincem (Bujna 1982, 425).

2.4. Typologie zbraní

Typologií zbraní se zabývalo už několik badatelů. Např. A. Rapin, de, Navarro, L. Baray anebo také J. L. Brunaux a B. Lambot. Každý z badatelů určoval typologii jiným způsobem.

A. Rapin vyčlenil šest skupin mečů, štítových puklic a opasků, typických pro jednotlivá období. Do *skupiny A* zařadil meče s výzdobným motivem dvou konfrontovaných zvířat s krátkým kruhovým nákončím, ke kterým patřily organické opasky dochované jen formou tří kroužků. Do *skupiny B* zařadil delší meče s delším kováním nákončí, kruhovým ale také už srdcovitým. Opasky se stále ještě skládaly z kroužků a štítové puklice se používaly dvoudílné lodkovité. Ve *skupině C* byly meče se srdcovitým nákončím doprovázené už jednoduchými kroucenými železnými opasky a dvoudílnými štítovými puklicemi, někdy se středovým žebrem. Do *skupiny D* zařadil meče doprovázené kroucenými opasky z masivnější tyčinky a prvními pásovými puklicemi opatřené ještě středovým žebrem. *Skupina E* obsahovala meče se srdcovitým nákončím, kroucenými opasky s velkými oky a pásovými puklicemi. A do *skupiny F* zařadil dlouhé meče se zašpičatělými ploškami zadního můstku a delším přiléhajícím nákončím, doprovázené pancéřovými opasky a malými puklicemi ve formě pásy o velikosti několika cm (Rapin 1999).

De Navarro vytvořil typologii mečů na základě nálezů z La Tène. Soustředil se na jednotlivé zdobné motivy a rozdíl mezi nimi. Jako první skupinu mečů určil meče z časně doby laténské. Meče ze středního latěnu rozdělil do několika skupin, první vyčlenil skupinu A – pochvy zdobené dračím párem (gryfy). K této skupině zařadil i meče nezdobené těmito motivy. Do *skupiny A* zařadil meče, jejichž pochva se nezužovala tolik jako v časném latěnu. Ústí pochvy typu A2, zdobení dračím párem, oválný profil čepele. *Skupina B* zahrnuje meče

s ústím pochvy typu B – úzkým špičatým a často vysokým. Zesílení pláště pochvy, ornitomorfní můstky, velmi dlouhé pochvy. *Skupina C* zahrnuje meče s rozdílnými znaky od skupiny A a B, nebo přechodové znaky obou skupin. *Skupina D* zahrnuje exempláře se společnými rysy mečů z časného laténu a zároveň skupiny A mečů ze středního laténu. Také exempláře, které by mohly patřit do všech skupin a neobvyklé fragmenty. De Navarro sem zařadil meče, které je těžké klasifikovat. Zároveň také vytvořil typologii mečů zdobených dračím párem, jež klasifikoval do tří typů (*de Navarro 1972*). Tuto typologii jsem dále použila pro určení motivu dračího páru na meči z hrobu 15/76.

L. Baray vypracoval typologii zbraní na základě práce de Navarra, T. Lejarse a J. J. Charpyho. Vytvořil typologii všech zbraní, jak útočných, tak obranných. Z mečů vyčlenil 6 typů – meč s pochvou s kompaktní hlavicí (E1), pochva meče s dlouhým srdcovitým nákončím a prolamovanými ozdobami (E2), meč s velmi krátkým prolamovaným nákončím (E3), meč s kruhovým prolamovaným nákončím (E4) – tuto skupinu ještě dělí na tři podtypy, dále meč s masivním kováním nákončí (E5) a meč bez prolamovaných ozdob (E6; *Baray 2003*).

J. L. Brunaux a B. Lambot vypracovali typologii všech zbraní. Samotnou typologii mečů ještě rozdělili podle čepele, pochvy a nákončí a zároveň je zařadili do jednotlivých časových období. V časném laténu se používaly meče se zahrocenou špičkou, koncem tohoto období se meče prodlužují a hroty se trochu zaoblují. Ve středním laténu se čepel meče ještě více prodlužuje. V pozdní laténu se čepel meče výrazně prodlužuje a zaobljuje. Pochvy ze staršího laténu mají mírně zaoblený tvar ústí pochvy. Ve středním laténu mají meče už klasický zvoncovitý tvar ústí pochvy. Ve stupni LT C1 zůstává nízký zvoncovitý tvar, výrazně se zvětšuje až ve stupni C2 a zaoblená část se zužuje. A v mladším laténu se objevují meče s rovným ústím pochvy. Silné žebro na plášti pochvy je typické pro LT B2-C1. Nákončí pochev jsou na začátku laténu převzaty ještě ze starší doby železné, ať už modely patří k dýkám nebo mečům. Jsou vyrobeny z bronzu a mají podobu kotvy nebo lyry. S výskytem železných pochev jsou tyto kusy zarovnány a zůstávají prolamované. Během přechodné fáze se nákončí stává masivnějším. Ve středním laténu jsou jak kruhová, tak srdcovitá nákončí. Krátké nákončí se ve stupni LT C1 prodlužuje a přiléhá k plášti pochvy. V pozdním laténu se hrot pochvy stejně jako hrot meče silně zaobljuje a nákončí má obdélníkový tvar. Ve stupni LT D2 zabírá nákončí třetinu, někdy dokonce až polovinu délky pláště pochvy (*Brunaux – Lambot 1987*, 120-125).

2.5. Dějiny bádání o laténských hrobech a militariích

V České republice lze mezi badateli věnujícími se laténským hrobům na prvním místě jmenovat Jana Laufbergera. Ten v Novém Bydžově vykopal 11. listopadu 1827 laténské hroby s bronzovými a sápropelitovými kruhy, které se dostaly do sbírek Národního muzea v Praze. První známý hrob bojovníka s mečem byl objeven v roce 1839 v Roztokách u Prahy (Waldhauser 1999, 12).

Od sklonku 19. a 20. století se začínáme setkávat s prvními publikacemi o pohřebištích. Např. rytíř Robert von Weinzierl vydal v roce 1899 publikaci o 75 kostrových hrobech z Jenišova Újezda. Na počátku 20. století vyšlo další monografické dílo, a to *Starožitnosti země české* od Josefa Ladislava Píče. Autor v této knize dokázal vyhodnotit hrobové nálezy v evropském kontextu. V 50. letech zaznamenal teoretický výzkum dosud nejvýraznější pokrok díky monumentálnímu dílu profesora Jana Filipa *Keltové ve střední Evropě* (Waldhauser 1999, 14).

Z podkrušnohorské oblasti lze jmenovat jako jednu z předních osobností archeologie již zmíněného rytíře Roberta von Weinzierla, který se pravěku věnoval již od roku 1874, kdy v Lovosicích tvořil sbírku a brzy prováděl i záchranné výzkumy v okolí. Od roku 1899 pak pracoval jako kustod teplického muzea. Rozvíjel systematickou činnost od Litoměřicka po Rakovnicko, s hlavním zájmem o Lovosice a pak Jenišův Újezd a jeho okolí¹⁰ (Sklenář 2005, 638).

Od roku 1961 se trvale pravěku v severozápadních Čechách věnoval Peter Budinský jako archeolog v Regionálním muzeu v Teplicích, jeho specializace je pozdní doba halštatská a doba laténská. V letech 1984-2003 zde pracoval jako jmenovaný vedoucí archeologického oddělení. V rámci své práce prováděl i archeologické výzkumy v Jenišově Újezdu, Radovesicích, Hostomicích, ad.¹¹ (Sklenář 2005, 96-97).

Době laténské se v severozápadních Čechách věnuje také Petr Holodňák ze žateckého muzea. V žateckém muzeu pracuje už od roku 1980, zabývá se zejména ekonomikou sídlišť (např. výzkum na lokalitě Soběsuky v letech 1985-92). Podílel se na řadě výzkumů laténských

¹⁰ Jako jednu z jeho známých publikací můžeme zmínit *Das La Tène Grabfeld von Languest bei Bilin in Böhmen*, 1899 Braunschweig

¹¹ Napsal např. *Příspěvky k pravěku severozápadních Čech*, 1966 Teplice; *Pravěk Teplicka I*, 1977 Teplice; *Teplicko v Pravěku II*, 1978, Teplice; *Libkovic, Jenišův Újezd, Hostomice, významný naleziště doby laténské v Podkrušnohoří, II.: Jenišův Újezd*, 1970 Teplice, aj.

lokalit a publikoval mnoho článků v českých archeologických periodikách. Jmenovat můžeme např. *Předduchcovský horizont (fáze Lt.B1a) v Čechách* (AR 36/1984), *Keltské sídliště a pohřebiště u Bíliny, o. Teplice* (PA 75/1984) nebo třeba *Keltská pohřebiště ve středním Poohří* (PA 79/1988; Sklenář 2005, 224-225).

S Petrem Holodňákem a Peterem Budinským hodně spolupracoval Jiří Waldhauser, který nejdříve pracoval v Severočeském muzeu v Liberci, pak v Krajském muzeu v Teplicích jako vedoucí archeologického oddělení v letech 1971-1981, a také v Žatci. Jeho specializací je keltská kultura a doba laténská, a zaměření na montánní archeologii, především zlata. V době svého působení v Teplicích realizoval řadu rozsáhlých záchranných výzkumů laténských pohřebišť, např. Markvartice, Radovesice aj. O výzkumech v Podkrusnohoří napsal řadu článků a publikací, např. *Topographie der keltischen Besiedlung im Erzgebirgsvorland* (AR 28/1976), *Keltské sídliště u Radovesic v severozápadních Čechách* (AR 29/1977), *Keltische Gräberfelder in Böhmen* (BRGK 68/1987), a z publikací můžeme jmenovat *Das keltische Gräberfeld bei Jenišův Újezd in Böhmen I, II* (Teplice 1978), *Jak se kopou keltské hroby* (Praha 1999), *Die hallstatt- und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen* (Teplice 1993) a nebo *Druhé keltské pohřebiště v Radovesicích* (Teplice 2004). Své rozsáhlé znalosti o době laténské shrnul v publikaci *Encyklopedie Keltů v Čechách* (Sklenář 2005, 633-634).

Z pražského prostředí spadají nejstarší zaznamenané nálezy laténských hrobů do 60. a 70. let 19. století, a vděčíme za to Františku Peterovi Rohoznickému, katolickému knězi s archeologickými zájmy (Hlava 2017, 31).

Na Moravě se době laténské systematicky věnoval Miloš Čižmář. Od roku 1993 byl ředitelem Ústavu archeologické památkové péče Brno, zaměřoval se na časně a pozdní laténské období, zejména na problematiku keltských pohřebišť, evidenci a dokumentaci moravských hradišť a mohylníků. Provedl řadu terénních výzkumů, např. keltské oppidum Staré Hradisko, púchovské hradisko Požaha u Jičiny ad. Době laténské se věnuje i Jana Čižmářová, autorka knihy *Encyklopedie Keltů na Moravě a ve Slezsku* (Sklenář 2005, 122-125; Čižmářová 2004).

Ze zahraničního prostředí můžeme zmínit Jozefa Bujnu, který se věnuje keltským kostrovým hrobům a vypracoval typologii a chronologii pohřební výbavy na Slovensku a v Karpatské kotlině (Bujna 1982).

Z Německa můžeme jmenovat Wenera Krämera, který se intenzivně věnoval výzkumu oppida v Manchingu a zpracoval i okolní laténská plochá pohřebiště (1985).

Eponymní lokalitě La Tène u Neuchâtelského jezera ve Švýcarsku se věnoval Paul Vouga, který zpracoval 2500 různých předmětů, z nichž asi třetinu tvoří zbraně (meče, kopí, štíty; *Vouga 1923*).

Ze západní Evropy se militarii zabývá Nathalie Ginoux (např. 1994, 2002, 2014), zaměřuje se především na zdobené meče motivem „dračího páru“. Zbraním se z Francie věnuje také André Rapin, který napsal řadu článků k mečům, kopím a dřevěným štítům s železnými puklicemi (např. 1988, 1991, 1999 a 2001). Výzbroji Keltů věnoval článek (1996) Thierry Lejars, který popsal celou výzbroj, jak vypadala a jak se v průběhu času měnila. Důkladně se věnoval i samotným mečům, jejich vývoji a přesné rekonstrukci nošení (2003).

Z maďarského prostředí můžeme jmenovat např. Miklóse Szabó (1977), který se také věnuje zdobeným mečům. Nastínil hypotézu původu stylu krásných uherských mečů. Dále také Éva F. Petres, která ve spolupráci s Miklósem Szabó vypracovala knihu o laténských zdobených mečích z Karpatské kotliny (1992). Z maďarského prostředí publikovali bojovnícké hroby např. i Horváth a Németh (lokalita *Szabady* nebo *Budapest-Csepel Island*; 2011, 2014).

Mečům z technologického hlediska se u nás nejvíce věnoval Radomír Pleiner. Vystudoval archeologii a historii na FF UK v Praze, zabýval se dějinami metalurgie železa, dějinami techniky a experimentem v archeologii, v pravěku se zaměřoval na dobu laténskou. V knize *The Celtic Sword* popsal výrobu mečů a metalografické zkoušky na některých exemplářích z laténských pohřebišť, např. z Tuchomyšle, Jenišova Újezda nebo Makotřas (*Sklenář 2005*, 442-443; *Pleiner 1993*). Ve studiu laténských mečů pokračuje Pavel Sankot, který pracoval ve Středočeském muzeu v Roztokách u Prahy a nyní v Národním muzeu v Praze (*Sklenář 2005*, 492). Časně laténské meče popsal v publikaci *Les épées de début de La Tène en Bohême* (FAP 28, Praha 2003) a nyní připravuje rozsáhlou publikaci všech laténských mečů nalezených na našem území.

3. Metodika práce

Hlavním cílem práce je revize prozkoumaných laténských pohřebišť v již zaniklé obci Radovesice (okr. Teplice) v severozápadních Čechách. V Radovesicích jsou dvě pohřebišť, zkoumaná v 70. a 80. letech 20. století. Pohřebiště jsem si vybrala proto, že jsou jedny z mála plně prozkoumaných pohřebišť, takže se zde dají zachytit všechna specifika pohřebního ritu tehdejší společnosti. V této práci předložím a vyhodnotím hrobovou garnituru laténských bojovníků se zřetelem na jejich meče a železné opasky, jejichž detailní části jsou důležitým chronologickým prvkem.

Ve své bakalářské práci vycházím z laténských pohřebišť v Radovesicích u Bíliny a z publikované literatury, která se těchto pohřebišť týká. Vzhledem k vytyčenému tématu byly vybrány jen mužské bojovnické hroby. Analyzovaný soubor čítá celkem 9 bojovnických hrobů.

Jako srovnávací materiál jsem do práce zařadila i hrobové celky z laténských pohřebišť ze severozápadních Čech, např. Tuchomyšl, Stránce, Jenišův Újezd a Soběsuky (*Waldhauser 1978, 1987; Holodňák 1988*), ze středních Čech jsem zmínila pohřebišť v Makotřasích (*Čížmář 1978*) a Kutné Hoře-Karlově (*Valentová 1993*). Z východních Čech jsou to např. Sobčice nebo Dobrá Voda (*Píč 1895; Waldhauser 1987*). Na Radovesickém pohřebišti se našel i jeden zdobený meč, pro analogii jsem proto použila nálezy z pohřebišť v Karpatské kotlině, dále také analogie z Rakouska, Bavorska, ze západní Evropy, ale také z Moravy – např. Nemilany, Charváty a Ponětovice (*Horák 2012*). Nathalie Ginoux (*1994, 21*) předpokládá, že existovala jistá hierarchie i mezi bojovníky, která se odrážela na stylu bojovnické výbavy, zaměřila jsem se proto i na jednotlivé odlišnosti na mečích, které by mohly signalizovat hierarchii na pohřebišti v Radovesicích.

Prvním krokem byla analýza obou pohřebišť v Radovesicích. Vzhledem k současnému stavu dochování jednotlivých předmětů jsem kvůli chronologii a typologii přikročila k rentgenovému průzkumu železných předmětů. Rentgenový průzkum proběhl v Archeologickém depozitáři Regionálního muzea v Teplicích, p. o. v Sobědruhách na zařízení *RTG iVario*¹² (max. napětí 225 kV), které dodala česká společnost Testima spol. s r. o. Rentgenologická laboratoř poskytla RTG snímky mečů, opasků a několika nýtů.

¹² Jde o nejnovější typ RTG zařízení, které umožňuje rentgen větších předmětů, např. mečů, opasků, až po nádoby s hlinou, kde je možné díky vysoké intenzitě RTG záření zjišťovat neznámý obsah, aniž by došlo k jeho

U jednotlivých hrobů jsem sledovala tyto proměnné:

- 1) **Přítomnost/absenci** předmětů bojovnické garnitury v jednotlivých hrobech. Některé hroby obsahovaly plnou výbavu a jiné např. jen meč. Složení výbavy jednotlivých hrobů rozvádím v kapitole 5 – Typologicko-chronologické analýze
- 2) **Druh** uložených předmětů. Tento bod navazuje na bod předchozí. Popisuji u jednotlivých hrobů nalezené předměty, zda byl součástí meč, kopí, štít, opasek atd.
- 3) **Typy** jednotlivých předmětů. Souvisí to s bodem 2). Nákončí mečů nebo štítové puklice jsou chronologicky citlivé, v bojovnických hrobech v době laténské se vyskytuje více typů (spojených s určitým obdobím používání, stejné je to např. u spon; každý předmět se po čase používání měnil a esteticky např. vylepšoval – tyto prvky jsou chronologicky citlivé), sledovala jsem tedy jednotlivé typy a na základě vypracované typologické tabulky (tab. 1 – s vyznačením typů nalezených v hrobech v Radovesicích) jsem je i chronologicky zařadila. V tomto bodě byla využita analýza RTG snímků, která přinesla nové poznatky (viz. podkapitola 4.3).
- 4) **Místo** jejich **uložení** s ohledem k tělu pohřbeného. Standardní uložení bojovnické garnitury je po pravé straně těla, v ojedinělých případech se ale našly po levé straně těla. Kvůli těmto odlišnostem sleduji i uložení jednotlivých předmětů.
- 5) **Antropologické informace** (věk, a s tím spojené složení a bohatost výbavy). Protože jednotliví bojovníci byli pohřbeni v různém věku, sledovala jsem i jejich věk, a s tím spojenou bohatost výbavy. Jestli se věk odrážel na složení výbavy, nebo na ní neměl vliv. A také, zda se např. zdobené meče objevovaly jen v nejbohatších hrobech, nebo v hrobech interpretovaných jako hroby „kněží“¹³.

Tato práce si klade za cíl určit typologii jednotlivých předmětů a celkovou chronologii bojovnických hrobů, k tomu byl využit rentgenový průzkum. Cílem práce není vytvoření nových hrobových garnitur na území Čech, ani uvést složení kovů jednotlivých předmětů. Kvůli stavu dochování předmětů metalografická analýza nebyla teplickým muzeem umožněna.

poškození. Archeologický depozitář v Sobědruhách vlastní i *RTG IXS 1203* (max. napětí 120 kV), které umožňuje rentgen menších předmětů, např. spon, náušnic atd.

¹³ Bohatost výbavy nebo motivy výzdoby mečů se mohly lišit i regionálně, v návaznosti na kontakty s jinými komunitami (např. exemplář meče z Kobylnice, který je zřejmě spojen s výzdobou stylu krásných uherských mečů – styl používaný na meče v Karpatské kotlině).

4. Radovesické pohřebiště

Radovesice jsou již zaniklou vsí, která se nacházela v severozápadních Čechách 4,5 kilometru východně od Bíliny (o. Teplice; obr. 4). V listopadu 1964 došlo k rozhodnutí, že Radovesice budou zničeny v souvislosti s výstavbou Velkolomu Maxim Gorkij¹⁴ na těžbu hnědého uhlí, který měl zabrat území kolem Bíliny (zničen byl např. i Jenišův Újezd, který se nacházel západně od Bíliny). V únoru 1971 rozhodnutím vlády přestaly Radovesice existovat a oblast vsi byla využita jako výsypka z lomu – *Radovesická výsypka* (obr. 5; <https://www.bilinsko.cz/radovesice/>; <http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=1445491>; <http://www.hrobcice.cz/informace-o-obci/casti-obce/zanikla-obec-radovesice/>).

4.1. Poloha pohřebiště

Radovesické pohřebiště 1 se nachází na levém břehu Lukovského potoka, který Radovesicemi protékal, tato poloha se nazývá *Vápenka* (obr. 7). Pohřebiště leží na mírně zvlněném svahu, který byl v latěnu zřejmě ostrožnou, kterou obtékaly dva malé vodní toky. Aluviální sedimenty vyschlých potoků jsou v této oblasti jasně rozpoznatelné. Výškový rozdíl mezi nejnižší a nejvyšší položeným hrobem činí přibližně 10 metrů. Pohřebiště leží přibližně 6,5 km JJZ od Teplic v nadmořské výšce 290-300 m n. m., na úpatí západní části Českého Středohoří, zvané Milešovské středohoří, jehož nejvyšším vrcholem je Milešovka (837 m n. m.; *Budinský 1982*; *Waldhauser 1987*, 107; *Waldhauser 1981*, 4). Milešovské středohoří spadá do Hercynského systému, který zahrnuje Krušnohorskou subprovincii a níže Podkrušnohorskou hornatinu (*Neuhäuslová 2001*, 17).

Druhé keltské pohřebiště v Radovesicích se nachází v poloze *Na vyhlídce*, situované severně od zaniklé obce. Pohřebiště se rozkládalo na lokálním hřbetu se sklonem k jihu v pravobřežním svahu nad Lukovským potokem v nadmořské výšce 305-310 m (obr. 6, 7; *Budinský – Waldhauser 2004*, 5). Druhé pohřebiště bylo vzdáleno vzdušnou čarou 950 metrů severovýchodně od prvního pohřebiště (poloha *Vápenka*).

Podloží na pohřebištích bylo tvořeno kvartérními větrem navátými sprašovými hlínami a jemnozrnnými písky světle-žluté barvy (*Budinský 1982*, 1-2). Dnes je to však již těžko zjištělné, kvůli vybudovanému lomu. Radovesice spadají do oblasti povrchové těžby, a

¹⁴ Dnes Severočeské doly a.s. Doly Bílina (<https://www.sdas.cz/aktivita/hornicka-cinnost/doly-bilina.aspx>, staženo 7. 1. 2020, 11:45)

typickým rysem této jednotky je, že vzniká na surovém substrátu, kterým jsou většinou třetihorní jíly uhelného nadloží (*Neuhäuslová 2001, 244*). Podle Tomáška jsou to půdy převážně jílovité až jíly (*Tomášek 2014, Atlas půd České republiky*).

Ze zjištěných poznatků J. Waldhauser usuzuje, že bylo v Radovesicích spíše jedno, než dvě sídliště (*Waldhauser 1980, 625*), přičemž byly prozkoumané obě sídlištní jednotky (viz. obr. 7 – plán pohřebišť i sídliště; *Waldhauser 1977, 145*). Pak je ale zajímavá skutečnost, že byly dvě polohy současně používané jako pohřebiště. Od druhého pohřebiště (zkoumaného v letech 1981-82) vzdálené cca 300 m jižním směrem (za kostelem) byly zjištěny sídlištní objekty (datované od H C-D až po časnou dobu římskou). Podle P. Budinského (1981) by se mělo hledat sídliště ke druhému pohřebišti západním směrem u bílinské silnice, kde byly nalezeny sídlištní objekty datované do LT B – LT D1. Také je tu možnost, že sídliště bylo situováno jižním směrem, v intravilánu bývalé obce, to už ale nebylo možné zjistit, protože v době výzkumu byla tato oblast již pod hladinou povrchových vod zachycených hranou výsypky (*Budinský 1981, 4*). Zdejší oblast tedy mohli obývat lidé ve stejném čase na dvou lokalitách umístěných velmi blízko sebe. Je ovšem také možné, že šlo o jednu velkou komunitu obývající dvě polohy, a využívající větší prostor pro sídlení, zemědělství a pohřbívání.

4.2. Výzkum pohřebiště

Výzkum pohřebiště začal v červnu 1976 a skončil v srpnu 1977. Nepočítáme-li nekropoli u Tuchomyšle (zkoumanou v roce 1974) jde v případě Radovesic o první plně prozkoumané laténské pohřebiště v Čechách (*Waldhauser 1981, 6-7*).

5. května 1981 zjistil J. Waldhauser při průzkumu odkrytých ploch severně od bývalé obce Radovesice v poloze *Na vyhlídce* tři kostrové hroby z doby laténské, rozrušené korytem novodobého potoka. Záchranný archeologický výzkum byl následně proveden v květnu téhož roku. Vlastní výzkum druhého pohřebiště byl zahájen v srpnu 1981 a trval do října 1981. Za toto období byla prozkoumána plocha o velikosti přibližně 622 m². Výzkum se uskutečnil v rámci předstihového archeologického výzkumu prostoru výsypky Velkolomu Maxim Gorkij Bílina (*Budinský 1982*). Celkem bylo na pohřebišti 2 objeveno 22 kostrových hrobů a nálezová situace ukazuje skutečnost, že byl zřejmě brán zřetel na geologickou situaci podloží, pouze dva nejseverněji umístěné hroby byly zapuštěny do tvrdého světle-žlutého jílu, všechny ostatní do rozsáhlého ložiska žlutohnědého písku. Můžeme se domnívat, že pohřebiště v poloze *Na vyhlídce* bylo prozkoumáno taktéž celé, pokud původně nepokračovalo

východním a jihovýchodním směrem. Pak by byla tato část zničena výstavbou provizorní silnice k vodním čerpadlům ještě v době před zahájením výzkumu v roce 1981 (*Budinský 1982, 1-2*).

4.3. Rozbor hrobových výbav

Na pohřebišti 1, zkoumaném v letech 1974-1977, bylo zachyceno 37 hrobů (34 kostrových a 3 žárové; obr. 7 a 8). Výzkum probíhal při velmi pečlivém začišťování plochy, obvod při jihozápadním konci pohřebiště byl i po skončení výzkumu “probrán“ buldozerem, takže lze konstatovat, že prakticky musely být zachyceny všechny hroby, tudíž že pohřebiště je kompletní. Datačně spadá do stupňů LT B1b – LT B2b(/C1a), podle J. Filipa duchcovský horizont, mladší duchcovský horizont a část horizontu spony spojené konstrukce (*Waldhauser 1981, 5*). Bylo zde pohřbeno 17 mužů, 14 žen a 6 dětí (*Stloukal 1981, 221-222*), z toho 4 muži s bojovnickou garniturou, 5 mužů se sponami a náramky, 6 mužů bez výbavy, 8 žen s nánožníky, 6 žen s náramkem, 2 děti s náramkem, 4 děti bez výbavy, 1 hrob byl symbolický – uloženy tři železné předměty, a u jednoho hrobu nebylo možné určit pohlaví (*Waldhauser 1980, 624-625*).

Hroby s bojovnickou garniturou na pohřebišti 1 byly tyto:

Hrob č. 13/76 (garnitura 140; obr. 10)

Kostrový hrob datovaný do LT B2b/C1a. Hrobová jáma měla obdélníkovitý půdorys, na délku měřila 296 cm, na šířku 73 cm a hloubka činila 138 cm od současného povrchu. Výplň tvořila černá hlína s příměsí spraše. 10-20 cm nade dnem jámy bylo zpozorováno černé, místy i světle hnědé zabarvení interpretované jako rakev o rozměrech d. 234 cm š. 53 cm (rakev z dlabaného kmene). Kostra zemřelého byla výborně zachovalá, podle antropologického určení šlo o muže ve věku 35-40 let. Mrtvý byl uložen v orientaci SSZ-JJV, na zádech. Prstní články pravé ruky byly zčásti položeny na meči, články prstů levé ruky byly zjištěny přímo u štítové puklice (*Waldhauser 1981, 35-36*).

Hrob obsahoval železný meč v plechové pochvě (o celkové délce 737 mm) – typ s oválným kováním nákončí. Nákončí pochvy je prolamované s medailonky o průměru 12-14 mm, nad tím jsou ještě tzv. uzlíky (z aversu), kování nákončí je krátké. Na zadní části pochvy je můstek držící pochvu. Na pochvě je viditelné přehnutí po skládání plechů pochvy k sobě (viz RTG). Horní nákončí je zvoncovité, podle de Navarra jde o typ horního nákončí A2 – normální zvoncovitý tvar (*De Navarro 1972, 23*). Na horní části pochvy je viditelný zadní

mústek a začátek opaskového řetězu ve formě dochovaného kroužku. Zajímavé se jeví zesílení středového žebra a řapu (viz. RTG meče – obr. 19). Meč měl listovitý profil čepele, zahrocenou čepel, oválný profil dřívku rukojeti, konický knoflík rukojeti a nevýrazně obloukovitou výkroj jílce. Pochva měla vnější lícování s žebrem na aversu. Na aversu nevýrazná obloukovitá výkroj pochvy. Bylo objeveno celkem sedm nýtů, čtyři v okruhu kolem konce dřívku rukojeti, poloha ostatních třech je neznámá (zjištěny až při konzervaci). Mohou pocházet ze štítu nebo pochvy. Meč byl položený na pravé straně těla, zčásti na pravé ruce, podél ramene až k polovině stehenních kostí (*Waldhauser 1981, 37*).

Dále hrob č. 13 obsahoval dřevěné kopí (obr. 21) s železným hrotem (po rekonstrukci by délka zlomeného kopí mohla dosahovat 190 cm). Železný hrot s úzkým vřetenovitým listem a dlouhou tulejí, pomocí RTG průzkumu byl zjištěn nýt k upevnění ke dřevci a pásek ke zpevnění ústí tuleje. Kopí se nacházelo po levé straně těla, na levém rameni ve směru SZ-JV. Nad kotníky ve středu jižního konce zjištěna snad botka kopí – koncová bronzová část s profilovaným výčnělkem (vzhledem k místu je interpretace pouze pravděpodobná). Podle J. Bujny (1982) by mohlo jít o typ ze stupně LT B2.

Hrob také obsahoval dřevěný oválný štít se železnou puklicí a kováním hlavy štítu (po rekonstrukci by štít mohl měřit asi 160 x 63 cm). Železná pásová puklice byla se dvěma otvory (na nýty) na obdélníkovité připevňovací destičce (nýty výrazně předimenzovaných rozměrů, Ø hlavy 4 cm, zapuštěny v zachovalé části jen 6 mm do dřeva), puklice má mírně asymetrický tvar (obr. 22), uložena byla v partii kolen. Tento typ puklice se začal používat na přelomu stupně LT B2b/C1a, okolo roku 240 př. n. l. (*Danielisová 2000, 42*). Železné kování čela štítu bylo oblého tvaru zaznamenáno *in situ* v délce 23 cm, za dolními končetinami na dně (*Waldhauser 1981, 37*). Podle J. Waldhausera (1987) tento hrob spadá do stupně LT C1a, přelom LT B2b/LT C1a.

K laténským mečům patřil i železný opasek (obr. 20), v tomto hrobě se našel spletaný (dvojdílný) opasek s kroužky. Dlouhý díl ukončený očky byl pravděpodobně dlouhý 46 cm, složený z pohyblivých článků po sedmi centimetrech, které byly do sebe zapuštěny malými kroužky. Krátký díl zakončený očkem a hákovitou záponou měřil na délku více než 10 cm. Ležel složený na pochvě meče.

Jako poslední kovový předmět byla objevena železná spona nejistého typu – 1) spona spojené konstrukce se zdobeným vysokým obloukovitým lučíkem a kulovitým zesílením nebo 2) spona s vlnovým lučíkem a masivní hruškovitou patkou (*Waldhauser 1981, 37*).

Hrob č. 15/76 (garnitura 110; obr. 11)

Kostrový hrob datovaný do stupně LT B1b-c. Hrobová jáma obdélníkového půdorysu byla dlouhá 244 cm, široká 73 a hluboká 153 cm (od současného povrchu). V hrobové jámě byla rakev s ostrými rohy, zbytky dřeva byly nalezeny na železném meči. Kostra byla lehce zetlelá, antropologické určení pohlaví nebylo možné, šlo ale o dospělého jedince o výšce 163 cm, v natažené poloze (*Stloukal 1981*, 221). Podle výbavy byl jedinec určen jako dospělý muž (tak ho dle přítomnosti meče interpretuje i J. Waldhauser – 1980, 624). Z analogií z Rakouska a ze Slovenska bychom se mohli domnívat, že v tomto hrobě nebyl pohřbený muž s plnou bojovnickou výbavou, ale žena (viz kapitola 5.2).

Na pravé straně těla podél paže a ramenou ležel železný meč v plechové pochvě (o délce 480 mm; obr. 23), s listovitou čepelí, čtvercovým průřezem a konickým knoflíkem. Přední strana pochvy má žebro, obloukovitou výkroj jílce a kování s kulatým závěsem z velmi tenkého plechu. Na zadní straně bylo závěsné poutko s velkými kruhovými připevňovacími destičkami. U rukojeti bylo nalezeno 10 nýtů a pravoúhlá svorka (rekonstrukce rukojeti viz obr. 49; rekonstrukce rukojeti by mohla připomínat rukojeti tzv. pseudoantropomorfních mečů, tvořených do písmene X, v mladších obdobích ještě ozdobených hlavičkou¹⁵). Ústí pochvy je zvoncovité, u ústí (z aversu) je viditelný zdobný rytý motiv dvojice „draků“ (gryfů), nákončí pochvy je nedochované. Meč byl bez opaskového řetězu, na pochvě byly nalezeny jen dva opaskové kroužky. Na rukojeti je znatelné světle hnědé zbarvení, P. Sankot se v tomto odkazuje na A. Rapina, který to přikládá k použití kůže k zajištění zpevněné rukojeti (*Sankot 2000*, 362).

Co se týká výzdoby dračího páru, draci mají kruhová těla, výrazné kruhové oko, trojúhelníkové špičaté ucho, široce otevřené tlamy a vodorovně vytvarované zadní nohy. Maximální šířka tohoto kruhového motivu je 15 mm, výška 24 mm. Podle de Navarrovy typologie se tento motiv řadí do I. skupiny (*De Navarro 1972*, 217). Podle J. Waldhausera (1987) se datuje do LT B1b-c (podrobnější rozbor datování viz dále).

Opětovné zrentgenování předmětu přineslo poznatek o 13 mm dlouhé kovové vložce v horní části pochvy meče. Jedná se pravděpodobně o formu tauzie s použitím neželezného kovu (v oblasti motivu dračího páru, u ústí pochvy). Není možné zjistit, zda se vložka nachází na pochvě nebo na čepeli meče, ale z analogií víme, že tyto vložky byly vyráběny ze zlata a

¹⁵ *Horák 2014*, 681

byly doprovázeny motivy slunce a měsíce. Tyto motivy u meče z Radovesic nejsou zjištělné, protože je meč napevno spojen s pochvou (*Sankot 2000*, 362).

Na pochvě se dochovaly dva opaskové kroužky o průměru 1,5 cm. Na pravém rameni pohřbeného byla položena duchcovská spona s rovným lučíkem (*Waldhauser 1981*, 41-42; *Waldhauser 1987*, 119-120).

Hrob č. 25/76 (garnitura 150; obr. 12)

Kostrový hrob datovaný do stupně LT B2b. Hrobová jáma obdélníkového půdorysu, o délce 239 cm, šířce 60 cm a hloubce od současného povrchu 138 cm. V hrobové jámě byla pravděpodobně rakev z dlabaného kmene (slabě patrné hnědavé zbarvení obdélníkovitého půdorysu). Kostra byla výrazně ztuhlá, podle antropologického určení šlo o dospělého muže, orientovaného SSZ-JJV, v natažené poloze (*Waldhauser 1981*, 61).

Hrob obsahoval železný meč v pochvě, podle J. Waldhausera jde o typ se srdcovitým nákončím, na rentgenovém snímku se jeví oválnější, podle P. Sankota jde o nejstarší typ (tzv. typ Hatvan-Boldog). Na RTG snímku (obr. 24) jsou nad nákončím viditelné medailonky, které možná nesly vložku jako ozdobu. Na horní části pochvy jsou viditelné medailonky, se stopami zadního můstku. Medailony jsou s vnějším kruhem a navazují na agrafu. Meč měl zahrocený hrot čepele, nevýrazně obloukovitou výkroj jílice, obdélníkový profil dřívku rukojeti, a řap je dlouhý opatřený knoflíkem (RTG meče obr. 24). Závěsné poutko identifikováno nebylo (toto místo se nedochovalo) a nýty rukojeti taktéž zpozorovány nebyly. Meč byl uložen na pravé straně těla od čelisti, podél vedle pravé paže až ke stehenní kosti (*Waldhauser 1981*, 61-62).

K tomuto meči náležel také železný opasek, kroucený (asi dvojdílný) s masivními úchytnými kroužky. Zjištěn *in situ* v destruovaném stavu. Krátká část opasku byla asi s pravouhle zakončenou knoflíkovitou záponou a segmentem s velkým očkem. Dlouhá část opasku byla tvořena z pohyblivých článků (o délce 8,5 – 9 cm) kroucených ze dvou pramenů silných drátů; rekonstrukce délky nebyla možná. Příslušnost tří kroužků není jistá (mohou to být i závěsné kroužky pochvy meče). Opasek byl uložen na pochvě meče v rovině od ramenní kosti po pánev (*Waldhauser 1981*, 62).

V hrobě bylo také uloženo kopí se železným hrotem s úzkým vřetenovitým (trojúhelníkovitým) listem a dlouhou tulejí (obr. 25), v té byl ještě nýt pro upevnění ke dřevci. Položené bylo za hlavou diagonálně směrem k SV rohu hrobové jámy, typová klasifikace není jednoznačná (*Waldhauser 1981*, 62).

Pohřbený měl u sebe i dřevěný štít neurčitelného tvaru s lamelovou dvojdílnou puklicí lodkovitého tvaru bez kování hran (obr. 26). Štít byl do hrobu uložen zlomený nebo se opíral o stěnu. Šířka žebra činila ve středové části 11-14 cm. Puklice byly připevněny čtyřmi nýty s mísovitými pukličkovitými hlavicemi v řadě přibližně v polovině délky (*in situ* byly tři položeny na umbu, čtvrtá menší se nalézala 2 cm JZ), nýty byly položeny na puklici, aniž by pronikly otvorem puklice. Tento typ puklic se používal ve stupni LT B2a (*Bujna 1982, 324; Rapin 1999, 56*). Štít byl uložen v místech levé poloviny břicha (*Waldhauser 1981, 63*). Podle J. Waldhausera (1987) se hrob řadí do stupně LT B2 (LT B2b).

V hrobě se také našla železná spona neidentifikovatelného typu na levém rameni, spropelitový nápažník na nadloktí levé ruky a tyčovitý předmět po pravé straně kostry mezi mečem a stěnou (*Waldhauser 1981, 63*).

Hrob č. 33/77 (garnitura 140; obr. 13)

Kostrový hrob datovaný do stupně B2b. Hrobová jáma obdélníkového půdorysu o délce 273 cm, šířce 70 cm a hloubce od současného povrchu 150 cm. V hrobě byla možná rakev z kmene, a na dně se našel malý kámen, 10-15 cm od severní stěny. Kostra byla mírně zetlelá a podle antropologického určení šlo o dospělého muže ve věku 40-50 let, uloženého ve směru SSZ-JJV v natažené poloze (*Waldhauser 1981, 74*).

Hrob obsahoval železný meč v plechové pochvě typu se silným srdcovitým kováním nákončí (o celkové délce 856 mm), nákončí je delší, podle P. Sankota má zaoblenější tvar, ramena a nad nimi jsou uzlíky. Nákončí pochvy je delší, na RTG snímku je vidět, že můstek nebyl upevněn pomocí medailonků (viz obr. 27). Vrchní část pochvy má velmi výrazný zvoncovitý tvar (podle de Navarra typ A2). Možná byl v horní části pochvy jeden medailon. Meč měl oválný hrot, obdélníkový profil dřívku rukojeti, který byl ukončený diskoidním knoflíkem. K upevnění dřeva k rukojeti byly použity min. čtyři nýty. Na aversu: výrazně obloukovitá výkroj ústí pochvy, vnitřní lícování pochvy s žebrem. Na reversu: symetrické závěsné poutko s velkými kruhovitými připevňovacími ploškami, bez žebra. Stopy dřeva byly zjištěny na celé rukojeti, i na pochvě. Položen byl po pravé straně podél těla od ramene po stehna. Podle A. Rapina spadá do stupně LT B2 (*Rapin 1999, 56*). Na RTG je i viditelný okraj pochvy (obr. 27).

K meči patřil železný opasek (dvojdílný, pletený) s pohyblivými segmenty, uložený po pravé straně těla na pochvě meče, bez možnosti rekonstrukce. V hrobě bylo také kopí

s železným hrotem s úzkým vřetenovitým listem a dlouhou tulejí (obr. 28; *Waldhauser 1981*, 75).

A jako v předešlých hrobech, i zde byl uložen dřevěný štít (pásový, s ostrým čelem) se souvislým kováním čela a železnou puklicí (minimální délka štítu 139 cm). Puklice byla pásová se čtyřmi otvory v rozích na obdélníkových připevňovacích destičkách (obr. 29). Puklice se dochovala ve velmi fragmentární stavu, analogie máme ale z francouzského prostředí. Takové puklice se nalézají ve svatyni *Gournay-sur-Arronde*, tyto jsou ale datovány na základě stratigrafie poměrně mladě, až za rok 200 př. n. l. – do druhé poloviny stupně LT C1. Puklici z Radovesic ale doprovází jednoduchý kroucený opasek a spona s volnou patkou, které toto pozdní datování vylučují (*Danielisová 2000*, 45-46). Byla uložena na pánvi s tendencí umístění po levé straně. Kování čela štítu mělo sílu 2-3 mm a bylo uloženo v partii kalvy (kost temenní a čelní).

Ve spojitosti se štítem byl objeven ještě železný pásový předmět s příčkami (obr. 30). Železný pásový předmět ležel v partii levé nohy mezi polovinou stehna a polovinou lýtek. Má čtyři skobovité předměty umístěné na obdélníkovém pásovém plechu, s nímž byly spojeny 4 nýty. Skobovité předměty mají háčkovité zahnuté konce o světlosti 0,9-1,3 cm. Na spodní straně předmětu jsou zřetelné otisky dřeva. Interpretací tohoto předmětu je více, nejpravděpodobnější se jeví použití na reparaci štítu (*Waldhauser 1981*, 76).

Podle J. Waldhausera (1987) se hrob datuje do stupně LT B2b (přelom LT B2b/C1a).

Na druhém Radovesickém pohřebišti, zkoumaném v letech 1981-1982, bylo zachyceno celkem 22 hrobů (obr. 7 a 9) a soubor neanatomicky uložených lidských kostí z několika jedinců (*Budinský 1982*, 2). Pohřebiště ve směru sever-jih měřilo 29 metrů a ve směru východ-západ bylo široké 21 metrů. Osazováno bylo postupně v řadách kladených obloukovitě kolem nejstarší níže položené části pohřebiště. Obtížnost hloubení hrobových jam ve výše položené severní části hřbitova (u pole čedičových kamenů) vedla zřejmě k osazování pohřebiště také v nejnižší položené jižní části v mladším období.

Odtěžené části několika hrobů vedou k úvaze, že další hroby byly zničeny v průběhu skrývky a při budování záseku s provizorní cestou k vodním čerpadlům. Na základě antropologického určení zde bylo pohřbeno celkem devět mužů, z toho pět bojovníků, sedm žen, dvě děti, tři dospělí, spíše muži a jeden jedinec neurčitelného pohlaví (*Waldhauser 1999*, 161-162).

Na druhém pohřebišti byly tyto bojovnické hroby:

Hrob č. 5/81 (garnitura 130¹⁶; obr. 14)

Kostrový hrob datovaný do stupně LT B2a. Kromě lebky a končetin byla kostra téměř úplně strávená, ležela v poloze na zádech s rukama podél těla. Pohlaví jedince se antropology nepodařilo určit, podle výbavy byl určen jako muž (stáří 20-30 let). Podle antropologického určení byla kostra ale gracilní, tzn. štíhlá nebo slabá (*Kuželka – Velemínský – Hanáková 2004, 37¹⁷*), jak bude naznačeno v kapitole 5.2, mohlo by jít i o ženu pohřbenou s mečem, jako např. v Rakousku nebo na Slovensku. Hrobová jáma byla neidentifikovatelná v hloubce 40 cm od povrchu, vyhloubená do světležlutého písku, beze stop po zvláštní úpravě či rakvi.

Hrob obsahoval železnou sponu, kterou měl pohřbený na levém rameni, bronzový náramek provlečený přes zápěstí levé ruky a na pravé straně podél těla ležel železný meč (obr. 31) od pasu dolů podél pravé nohy, a směřoval dovnitř kostry. Meč byl fragmentárně dochovaný v plechové pochvě s nízko vykrojeným ústím a se středovým žebrem na aversní straně, závěsné poutko na reversní straně je nevýrazně dochováno, mělo pravděpodobně můstek ukončený kruhovitě rozšířenými ploškami. Rukojeť meče a nákončí pochvy se nedochovaly, délka meče *in situ* 55 cm, maximální šířka pochvy 5,5 cm. Podle J. Waldhausera se řadí do stupně LT B2a (*Budinský – Waldhauser 2004, 15*).

Hrob č. 7/81 (garnitura 140¹⁸; obr. 15)

Kostrový hrob datovaný do stupně LT B2a. Kostra se poměrně dobře dochovala, patřila 30-40letému muži, vysokému asi 164 cm. Kostra ležela v natažené poloze na zádech, s rukama podél těla. Hrobová jáma byla obdélníkového půdorysu o délce 195 cm, šířce 60 až 80 cm a hloubce 90 cm. Hrobová jáma byla bez dalších úprav a beze stop po rakvi.

Pohřbený měl u sebe železnou sponu na pravém rameni (pravděpodobně duchcovská s masivním lučíkem), železný meč v pochvě (obr. 32) po pravé straně těla od pasu dolů. Meč měl delší rukojeť bez zvláštního ukončení, byl ve velmi zlomkovitě dochované pochvě s nízko vykrojeným ústím, úzkým srdcovitým nákončím a s nevýrazným středovým žebrem na aversní straně. Na reversní straně pochvy bylo závěsné poutko (přesněji

¹⁶ Garnitura 130 – meč s opaskem z organické látky a bez kopí

¹⁷ *Antropologická expertiza kosterních pozůstatků z Radovesic* – kapitola je součástí publikace Druhé keltské pohřebiště z Radovesic (okres Teplice) v Severozápadních Čechách

¹⁸ Varianta s opaskem z organické látky

nezrekonstruovatelné) připevněné většími nýty. Meč byl dlouhý 72,5 cm, včetně pochvy měřil 75 cm, maximální šířka čepele činila 4,8 cm. Podle J. Waldhausera se řadí do stupně LT B2a.

V hrobě byl uložen také železný hrot kopí (obr. 33) s kratší konickou tulejí a s užší čepelí se středovým žebrem, na tuleji byly stopy po nýtu pro upevnění ke dřevci. Ležel v severozápadním rohu hrobové jámy. Podle J. Waldhausera se taktéž řadí do stupně LT B2a.

Podél východní strany po levé straně těla byl šikmo zasunut dřevěný štít (výšku *in situ* 125 cm) se železnou puklicí a železným obvodovým kováním. Puklice byla velmi fragmentárně dochovaná, pravděpodobně šlo o dvoudílnou loďkovitou puklici. Původně připevněná ke štítu pomocí masivnějších nýtů s polokulovitými hlavičkami a sedmi dalších nýtů k připevnění puklice nebo rukojeti štítu vyrobené snad z organického materiálu. Železné obvodové kování horního okraje štítu se dochovalo ve 12 částech, dolní kování v 18 částech a kování stran štítu ve 22 částech. Puklice taktéž spadá do stupně LT B2a (*Budinský – Waldhauser 2004, 16*).

Hrob č. 9/81 (garnitura 150¹⁹; obr. 16)

Kostrový hrob datovaný do stupně LT B2a. Hrobová jáma byla z podstatné části kónicky vyhloubená v tvrdém šedobílém jílu, podél severní, východní a jižní stěny jámy bylo kamenné obložení z větších a menších kamenů. Jáma byla dlouhá 210 cm, široká 65 cm a hluboká 56 cm od povrchu. Kostra byla poměrně dobře dochovaná, podle antropologického určení šlo o muže ve věku 30-40 let, vysokého 167 cm. Ležel v natažené poloze na zádech s rukama složenýma v klíně.

Pohřbený měl na levém zápěstí provlečen bronzový náramek s pečetiítkovými konci a zdobenou střední částí. Na pravém zápěstí měl provlečen železný náramek, původně uzavřený z tenčí tyčinky. Po pravě straně těla od pasu dolů měl uložený železný meč (obr. 34) s delší rukojetí ukončenou knoflíkem, v pochvě s nízko vykrojeným ústím, přiléhajícím srdcovitým nákončím (podle J. Bujny byl tento typ nákončí používán od stupně LT B2a až k přelomu B2b/C1a; *Bujna 1982, 324*) a středovým žebrem na aversní straně. Na reversní straně bylo páskové závěsné poutko s nepatrně polokruhovitě rozšířenými ploškami. Na aversní straně pochvy ve rzi byly dochovány zbytky tkaniny, rozborem se zjistilo, že šlo o keprovou vazbu. Podle J. Waldhausera LT B2a.

¹⁹ Varianta s opaskem z organické látky, beze spon, ale s náramky na obou rukou

Podél pravého ramene ležel železný hrot kopí s delší konickou tulejí se stopami po nýtu k uchycení dřevce (obr. 35). Čepel měla středové žebro, podle J. Waldhausera LT B2a. V jihozápadním rohu hrobové jámy bylo nalezeno železné kování dřevce kopí (podle nálezů *in situ* bylo kopí dlouhé 140 cm).

Uprostřed pánve ležela podstatná část železného opaskového kroužku (obr. 36), vyrobeného z masivní tyčinky elipsovitého průřezu a ve zlomcích dochované 2 železné opaskové kroužky vyrobené z masivnějších tyčinek kruhovitěho průřezu a 2 železné kuželovité předměty, které snad byly závěsky k opasku. Nebylo možné je přesně datovat.

Hrob obsahoval i dřevěný štít (o výšce 120 cm) s železnou puklicí (obr. 37), dvojdílnou lodkovitou, opatřenou dvojicemi masivních nýtů s polokulovitými hlavičkami k připevnění na štít a 3 dalšími menšími železnými nýty, které byly použity snad k připevnění rukojeti z organického materiálu. Tento typ puklic se používal ve stupni LT B2a. V hrobě se našlo i železné kování horního a dolního okraje štítu, který zakrýval dolní polovinu těla (*Budinský – Waldhauser 2004, 19-20*).

Hrob č. 16/81 (garnitura 150²⁰; obr. 17)

Kostrový hrob datovaný do stupně LT B2a. Kostra byla kromě lebky téměř úplně strávená. Podle antropologického určení šlo spíše o muže ve věku 20-30 let, vysokého asi 170 cm, v natažené poloze na zádech s rukama podél těla. Hrobová jáma byla neidentifikovatelná, vyhloubena do světlého písku, v hloubce 73 cm od povrchu, beze stop po úpravě či rakvi.

Hrob obsahoval železnou sponu pod pravou klíční kostí, železný náramek provlečený nad pravým zápěstím, železný hrot hruškovitého tvaru ležel nad pravou stranou pánve, původně snad náležel jako přívěsek k opasku.

Železný meč měl delší rukojeť bez zvláštního ukončení ve fragmentárně dochované železné pochvě s nízko vykrojeným ústím, přiléhajícím srdcovitým nákončím a s nevýrazným středovým žebrem na aversní straně a s páskovým závěsným poutkem s ploškami kulatého tvaru na reversní straně (obr. 38). S železným mečem byla dále vyzvednuta část závěsu v podobě železné tyčinky, ukončené jen částečně dochovaným kroužkem. Podle J. Waldhausera jde o LT B2a. Podle vyobrazení J. Bujny se tento typ nákončí používal od LT

²⁰ Varianta s náramkem na pravé ruce a s výzbrojí uloženou po levé straně těla

B2a až po LT B2/C1. Meč ležel spolu se železným opaskovým řetězem a hrotem kopí po levé straně těla a v prostoru podél levé ruky od ramen dolů.

V hrobě se nacházel také železný opaskový řetěz složený ze 4 článků, koncového článku a zápony (obr. 39). Články byly spleteny tor dováním z masivní tyčinky a ukončeny očky. J. Waldhauser tyto opasky datuje do stupně LT B2a, podle J. Bujny a A. Rapina byl ale používán od stupně LT B2a až po přelom stupně B2/C1 (*Bujna 1982; Rapin 1999*). Po levé straně těla níže od ramen ležel také železný hrot kopí se špičkou k severu, s kratší tulejí a užší čepelí se středovým žebrem (obr. 40). V jihozápadní části hrobu leželo železné kování konce dřevce kopí (to bylo dlouhé 140 cm). Podle J. Waldhausera LT B2a.

Nacházel se zde i dřevěný štít (vysoký 113 cm) se železnou dvoudílnou lodkovitou puklicí (obr. 41), která měla na každém dílu masivní nýt k připevnění na štít a byla spojená původně páskou profilovanou do tvaru žebra. S puklicí byla vyzvednuta železná pásková rukojeť s půlkruhovitými ploškami se zbytky nýtů k připevnění na vnitřní stranu štítu. Ke štítu ještě náleželo obvodové kování horního a dolního okraje štítu zakrývající horní část těla od čelisti lebky níž. Tento typ puklic se používal v průběhu stupně LT B2a (stejně ji datoval i J. Waldhauser; *Budinský – Waldhauser 1981, 27-28*).

Hrob č. 18/81 (garnitura 150²¹; obr. 18)

Kostrový hrob datovaný do stupně LT B2b. Relativně velmi dobře dochovaná kostra 40-50letého muže (o výšce 173 cm) ležela v natažené poloze na zádech s rukama podél těla v hloubce 96 cm od povrchu v neidentifikovatelné hrobové jámě vyhloubené do světložlutého písku. U pravého ramene ležel jeden menší a u levého ramene jeden větší kámen.

Hrob obsahoval železnou sponu výše zápěstí na pravé ruce, bronzový náramek, který byl převlečen přes zápěstí pravé ruky, železný meč v pochvě s železným opaskovým řetězem byl uložen po pravé straně těla od pasu dolů.

Meč měl rozšířené ukončení delší rukojeti, pochva nízko vykrojené ústí a středové žebro na aversní straně. Na pochvě byly možná tři medailonky, na RTG projevující se jako tři černé flíčky (viz. RTG meče, obr. 42). Nákončí je srdcovité s nerozlišitelnými medailony, na RTG není ani viditelný můstek spojující oba plechy pochvy. J. Waldhauser v nálezové zprávě uvedl, že na reversní straně se dochovalo páskové závěsné poutko s původně snad rozšířenými ploškami k upevnění, to se ovšem na RTG vůbec neprojevalo. Obě strany pochvy

²¹ Varianta s náramkem na pravé ruce

byly od meče odděleny a na RTG snímku je viditelné přehnutí po skládání plechů pochvy (obr. 42). Na RTG jsou místy viditelné i tmavé skvrny po konzervaci meče. Podle J. Waldhausera jde o typ patřící do stupně LT B2b.

Opaskový řetěz byl složený ze šesti nestejně dlouhých článků, koncového článku a zápony (obr. 43). Články byly spleteny tordováním z masivní tyčinky a ukončeny očky. Podle J. Waldhausera jde o LT B2b. Podél pravého ramene byl kratší souměrný železný hrot kopí s delší kónickou tulejí a užší čepelí bez středového žebra (obr. 44), botka kopí čtvercového průřezu byla nalezena poblíž chodidla pravé nohy. Podle J. Waldhausera LT B2b. Podle J. Bujny typ z přelomu LT B2b/C1 (*Bujna 1982, 324*).

Horní část těla zakrýval dřevěný štít (výška kolem 115 cm) se železným obvodovým kováním okraje štítu dochovaným ve 12 částech jen z horní části. Ke štítu náležela ve zlomcích dochovaná široká pásová železná puklice s menšími čtvercovitými raménky k upevnění na štít pomocí nýtů s masivními hlavičkami, umístěnými po jednom na raménkách a se třemi na klenutí puklice (obr. 45). Puklice je přechodného typu, datovaná do stupně LT B2b (*Budinský – Waldhauser 2004, 31-32; Budinský 1982, 30-31*).

5. Typologicko-chronologická analýza

Výbava laténského bojovníka se skládala ze železného meče v plechové pochvě, opasku, kopí, štítu a několika ozdob ve formě spon a náramků/nápažníků. Meč s opaskem byl ve většině případů uložen po pravé straně těla pohřbeného, podél paže nebo podél nohy (od boku ke kotníkům), opasek v nefunkční poloze složen na pochvě meče. Kopí bylo ukládáno taktéž po pravé straně těla, hrot se nacházel vedle hlavy a botka kopí mezi chodidly nebo vedle nich. Štít byl ukládán převážně na tělo pohřbeného, takže puklice pak zůstala v oblasti pánve a obvodové kování horní částí u hlavy a spodní u chodidel. Nebo byl také ukládán po levé straně těla, opřen o stěnu hrobové jámy.

Meč se nacházel ve všech hrobech na obou pohřebištích (tab. 2, 3). Ležel po pravé straně těla, na prvním pohřebišti podél pravé paže od čelisti/ramene ke stehenní kosti, na druhém pohřebišti ležel převážně v prostoru od pasu dolů, kromě hrobu 16/81 – ten byl položen na levé straně těla, od ramen do poloviny stehů spolu se železným opaskem a hrotem kopí.

Železné řetězové opasky byly na prvním pohřebišti přítomny ve třech hrobech ze čtyř (tab. 4), kromě hrobu 15/76, tam se našly jen dva kroužky na pochvě meče. Na druhém pohřebišti byly nalezeny v nefunkční poloze složeny na mečích v hrobech 16/81 a 18/81. Stopa po opasku se nenalezla pouze v hrobě 7/81 (*Budinský – Waldhauser 2004, 48*).

Kopí se nacházelo celkem v sedmi hrobech (tab. 6). Na prvním pohřebišti bylo v hrobech 13/76, 25/76 a 33/77. Na druhém pohřebišti bylo kromě hrobu 5/81 zastoupeno ve všech čtyřech hrobech. Bylo většinou uloženo po pravé straně těla. Výjimečně šikmo přes tělo bylo uloženo kopí v hrobě 16/81. Železný hrot orientovaný špicí k severu ležel spolu s mečem a železným opaskovým řetězem po levé straně těla v úrovni ramen a kování druhého konce leželo v prostoru kotníku pravé nohy (*Budinský – Waldhauser 2004, 46-47*). Kopí na levé straně těla bylo uloženo i v hrobě 13/76. Co se týče typů, objevily se zde hroty s úzkým vřetenovitým listem a dlouhou tulejí (hrob 13, 25 a 33), podle Bujny datované do LT B1/B2. Dále hrot kopí s kratší kónickou tulejí a s užší čepelí se středovým žebrem (hrob 7, 16). Železný hrot s dlouhým ostřím a delší kónickou tulejí se středovým žebrem (hrob 9) a kratší souměrný hrot kopí s delší kónickou tulejí a užší čepelí bez středového žebra (hrob 18) – podle Waldhausera datovaný do stupně LT B2b, podle Bujny typ z přelomu LT B2b/C1 (*Bujna 1982*).

Dřevěným štítem byli vybavení bojovníci v sedmi hrobech. Na prvním pohřebišti byly obsaženy ve třech hrobech, kromě hrobu 15/76 (s krátkým mečem zdobeným dračím párem). Na druhém pohřebišti nebyl nalezen jen v hrobě 5/81. Horní část těla, od lebky dolů, zakrýval štít muže v hrobě 16/81 a 18/81. Dolní část těla, od hrudníku k chodidlům nohou, zakrýval štít muže v hrobě 9/81. Výjimečně šikmo podél východní stěny hrobové jámy, po levé straně těla od lebky po prostor níže kolen, byl zasunut štít u hrobu 7/81. Pouze u tohoto štítu se však dochovalo železné kování z jeho celého obvodu. Další štíty kryjící těla pohřbených měly kování na horním a dolním okraji nebo pouze na horním okraji (*Budinský – Waldhauser 2004, 47-48*).

Co se týče mečů nalezených na pohřebišti, objevily se zde typy s oválným kováním nákončí (typ Hatvan-Boldog), delším zaobleným nákončím a přiléhajícím srdcovitým nákončím. Nákončí se nedochovalo u meče z hrobu 5/81 a u krátkého zdobeného meče z hrobu 15/76. Podle J. Waldhausera meče z druhého pohřebiště spadají datačně až na meč z hrobu 18/81 do stupně LT B2a, meče z prvního pohřebiště jsou datované od stupně LT B1b-c – LT B2b/C1a. Podobné oválné kování nákončí (jako u meče z hrobu 25/76) bylo nalezeno na meči ze „Silivaş“, tento typ je nazýván Hatvan-Boldog nebo Kosd. Jejich rozšíření je od Transylvánie až po západní Evropu. Nákončí bylo ozdobeno rozetami na nákončí pochvy. Zároveň byla horní část pochvy zdobena ornamentem dvojice draků nebo gryfů. Meč je datován na začátek 3. století př. n. l. (*Rustoiu 2013, 213*). Meč stejného typu byl nalezen na bojišti v Kugelsteinu, také typu Hatvan-Boldog, a je datovaný do stupně LT B2 (*Guštin – Božič 2019, 95*). Časový horizont sedí i na meč z Radovesic (meč z hrobu 25/76). Srdcovité nákončí se objevilo na čtyřech mečích, zaoblenější a kulaté nákončí na třech mečích a nedochovalo se ve dvou případech. Starší typy mečů (s kruhovým/oválným nákončím) nesly ještě medailonky připojené k můstku, který spojoval obě strany pochvy. Stejně medailonky byly umístěny i v horní části pochvy, kde spojovaly zadní můstek pro zavěšení meče na opasek (obr. 19, 24, 27). U novějších typů medailonky na nákončí pochvy ustupují, a zůstala jen spojovací příčka.

Železné řetězové opasky se objevily celkem v pěti hrobech, v podobě jednoduchého krouceného opasku, v hrobech 16 a 18 na druhém pohřebišti byly vytvořeny z masivnější tyčinky. Tento typ opasku je typický pro stupeň LT B2a-B2b. Ve stupni LT C1a byl používán kroucený opasek s velkými oky a v LT C1b se objevuje nový typ opasku, zvaný pancéřový (*Bujna 1982; Rapin 1999, 56*). Tento typ v Radovesicích nalezen nebyl. Opasky nebyly součástí výbavy hrobů 5, 7 a 9 na druhém pohřebišti. Hrob 15 s krátkým zdobeným mečem

obsahoval jen dva opaskové kroužky na pochvě meče, které byly zřejmě součástí koženého opasku spojovaného právě bronzovými nebo železnými kroužky. Tento typ opasku se datuje do stupně LT B1. Opasky ležely v nefunkční poloze na pochvě meče. Celkově tedy můžeme říct, že na Radovesickém pohřebišti převažují jednoduché kroucené opasky, popř. tordované z masivnější tyčinky.

Co se týče typů puklic obsažených v Radovesicích, objevily se zde typy jako dvoudílná loďkovitá puklice, dvoudílná puklice s náznakem středového žebra a pásová (tab. 5). Dvoudílné loďkovité puklice vznikají jako reakce na potřebu lepší výzbroje při vojenských taženích na jih na konci 4. a počátku 3. století př. n. l. Intenzivní válečné události urychlily vývoj celé výstroje, zejména štítových puklic a opasků, jejichž kroužky se začaly spojovat řetězem (*Szabó 1996*, 526). V tomto období se také objevuje nový typ meče, který má velké ažurované nákončí (*Rapin 1995*). Dvoudílné puklice mají jako hlavní funkci chránit střed štítu před sečnými ranami. Bývají zpravidla obdélné a jsou konvexně prohnuty tak, aby přilnuly na klenutí žebra. Později se začínají i více vertikálně prodlužovat, jak je patrné právě na puklici v hrobě 25/76 (obr. 26). V Radovesicích byla obsažena i dvoudílná puklice s náznakem středového žebra (hrob 16/81, obr. 41). Středové žebro je dvakrát prohnuto a připojeno k jedné polovině, nýty jsou po jednom asymetricky umístěné na obou polovinách puklice.

Oproti dvoudílným puklicím představují pásové změnu v koncepci celého středového kování štítu. Jsou vyrobeny z jednoho kusu plechu, který je uprostřed vyklenut podle klenutí dřevěného žebra štítu, a jsou opatřené postranními destičkami, které byly připevněny ke štítu pomocí nýtů po obou stranách. Tento tvar představuje nejklassičtější a nejčastěji nalézáný typ puklic, který se rozšířil po celé Evropě a byl využíván až do doby, než byl vystřídán puklicemi kulatými (*Danielisová 2000*, 31, 34). Pásová puklice se objevila v hrobě 13, 33 a 18. Puklice v hrobě 33 je zvláštní tím, že byla připevněna čtyřmi nýty umístěnými v rozích. Analogie k této puklici máme z francouzského prostředí. Takové puklice se nalézají ve svatyni *Gournay-sur-Arronde*, ty jsou ale datovány na základě stratigrafie poměrně mladě, až za rok 200 př. n. l. – někde do druhé poloviny stupně LT C1. Puklici z Radovesic ale doprovází jednoduchý kroucený opasek a spona s volnou patkou, které toto pozdní datování vylučují. Puklice z hrobu 18 je ve zlomcích dochovaná široká pásová s menšími čtvercovitými raménky k upevnění na štít pomocí nýtů s masivními hlavičkami, umístěnými po jednom na raménkách a se třemi na klenutí puklice v horizontální ose. Jde o výjimečný přechodný typ puklice mezi puklicemi se středovým žebrem a pásovými puklicemi, datovaný do stupně LT B2b. Nýty na klenutí puklice nemají praktické opodstatnění. Puklice nebyla

nalezena v hrobech 15 a 5. Převažující typ puklic na Radovesickém pohřebišti je typ dvoudílné loďkovité puklice, který se objevil ve 4 exemplářích (i jeden exemplář s náznakem středového žebra). Byly uloženy převážně v oblasti pánve (v pěti hrobech), v hrobě 25 ležela spíše na levé straně pánve a v hrobě 7 byla položena mimo tělo (v oblasti pánve) na levé straně těla, protože štít byl opřen o stěnu hrobové jámy. Jen ve dvou případech ležela puklice v oblasti kolen (hrob 13 a 9).

Co se týče samotných hrobů, hrob 13/76 obsahoval starší typ nákončí meče (oválné) a novější typ puklice (asymetrická pásová), bojovník tedy mohl používat meč delší dobu a štít měl novějšího typu. Zřejmě proto, že štít byl náchylnější k poškození v důsledku používání. Hrob 15/76 obsahoval jen meč, a to krátký zdobený meč datovaný do stupně LT B1b-c, je tedy z celého pohřebiště datovaný jako nejstarší (o dalším datování viz. kapitola 6. Diskuze). Hrob 25/76 obsahoval štít s dvoudílnou loďkovitou puklicí se čtyřmi nýty, která se datuje do stupně LT B2a, a meč s kruhovým nákončím (podle P. Sankota nejstarší typ, Typ Hatvan-Boldog), který bych datovala minimálně do stupně LT B2a. U tohoto hrobu můžeme říct, že bojovník používal výzbroj stejné datace. Hrob 33/77 obsahoval meč se zaobleným nákončím, které J. Waldhauser datuje do stupně LT B2b a štítovou pásovou puklicí s nýty v rozích, taktéž datovanou do stupně LT B2b. Zde je tudíž stejná situace jako u hrobu 25/76. V hrobě 5/81 se našel pouze meč s nedochovaným nákončím, je datován do stupně LT B2a. Hrob 7/81 obsahoval meč s úzkým srdcovitým nákončím datovaný do stupně LT B2a a dvoudílnou loďkovitou puklicí, taktéž datovanou do stupně LT B2a. Zde tedy bojovník používal také výzbroj stejné datace. Stejná situace platí i pro hroby 9/81 a 16/81, které jsou datovány do LT B2a, jen s tím rozdílem, že v hrobě 16/81 byla dvoudílná loďkovitá puklice se středovým žebrem. Pouze hrob 18/81 je datovaný do stupně LT B2b. Meč měl pravděpodobně srdcovité nákončí, a štítová puklice byla pásová s pěti nýty, po jednom umístěném na postranních destičkách, a po třech umístěných na klenutí.

5.1. Rozdíly v hrobové garnituře a věkové zařazení pohřbených bojovníků

Bojovnická garnitura na Radovesických pohřebištech zapadá do chronologického vývoje garnitur. Jsou zde ale malé odchylky v typech jednotlivých zbraní. Např. v hrobě 13 měl bojovník starší typ meče (s kruhovým nákončím) a novější typ štítu (pásová puklice). V hrobě 25 se našel typ dvoudílné loďkovité puklice se dvěma nýty na každé straně, která byla více vertikálně prodloužena. Na tomto pohřebišti jde o jedinou prodlouženou puklici. Podle A. Rapina (1995, 281) je to v souladu s novým trendem pokrytí středového žebra po celé jeho

délce. Vertikálně prodloužená puklice se našla i na slovenské lokalitě Velká Maňa, (hrob 107²²). Ojedinelý typ puklice se našel v hrobě 33, byla tam uložena pásová puklice se čtyřmi otvory na nýty v rozích. Je to ojedinelý prvek, který je součástí jen souboru z *Gournay – sur – Arronde*, který je datován do 2. stol. př. n. l. (LT C1). U nás tento typ představuje pouze modifikaci způsobu připevnění puklice na štítovou desku (*Danielisová 2000, 35; Rapin – Brunaux 1988*²³). Ojedinelý typ štítové puklice se našel i v hrobě 16/81 – dvoudílná lodkovitá puklice s náznakem středového žebra, připevněným na jednu stranu puklice. Jde o přechodný typ štítové puklice.

Co se týče krátkých pseudoantropomorfních mečů, nemůžeme říct, že by byly používány jen v nějakém časovém úseku. Objevují se od sklonku 5. století a udržují se až do počátku prvního století př. n. l. Nejprve v prostředí mohylových pohřebišť, později i na plochých pohřebišťích po celém území obývaném „Kelty“ – od Anglie až na východ do Karpatské kotliny (*Filip 1995, 105*). Z Čech i z Moravy je známo už několik exemplářů – Radovesice, Nemilany, Ponětovice, Sobčice, Úhřetice, Brno-Královo pole, Domčice, Křenovice, Lysice, Kyšice, Kšely, Nesuchyně, Klučov a Údrnická Lhota (např. *Sankot 2000, Horák 2012, Pič 1895, Sankot 2006; Čížmář 1996, Horák 2014, Sankot 1995*). C. Hawkes uvádí ještě lokalitu Stradonice (*Clarke – Hawkes 1955, 221*). Pseudoantropomorfní meče se vyznačují tvarem rukojeti do tvaru písmene X, v mladších obdobích s přidanou ozdobnou hlavičkou, a krátkou čepelí (*Horák 2014, 681*). Meč z Radovesic neměl vytvarovanou rukojeť přesně do tvaru písmene X, ale počet a umístění nýtů na konci řapu by mohl signalizovat podobný tvar hlavičky (obr. 49).

V jednotlivých hrobech byly také určité rozdíly ve skladbě garnitury. Plnou bojovníckou garnituru obsahovaly hroby 13, 25, 9, 16 a 18. Hrob 15 obsahoval jen krátký zdobený meč, dva opaskové kroužky a duchcovskou sponu, v hrobě 33 chybělo kopí, hrob 5 obsahoval také jen meč, a v hrobě 7 chyběl železný opasek. Na skladbu garnitury mělo zřejmě vliv více faktorů. Např. věk a sociální postavení pohřbeného, a možná příslušnost k různým vojenským jednotkám (*Ginoux 1994, 21*).

Tři bojovníci byli dle antropologického určení staří mezi 30-40 lety, dva bojovníci spadají do věkové skupiny 40-50 let, dva zemřeli ve věku 20-30 let a u dvou se nepodařilo určit věk. Bojovníci z hrobů 5 a 16 byli pohřbeni nejmladší (bylo jim 20-30 let).

²² *Benadik 1983*: Maňa. Keltisches Gräberfeld. Fundkatalog. MAS V.

²³ *Gournay II. Boucliers et lances, dépôts et trophées, Revue Archeologique de Picardie. Paris.*

Antropologické určení pohřbeného v hrobě 5 je nejisté, podle výbavy byl určený jako muž. Mezi těmito dvěma hroby jsou ale také patrné rozdíly. Hrob 5 obsahoval sponu s bubínkovitým lučíkem na levém rameni, bronzový náramek na levé ruce, kostěný kroužek u prstů levé ruky a meč v pochvě uložený mezi nohama. Hrob 16 byl co se týče výbavy bohatší. Obsahoval sponu s volnou patkou na pravé klíční kosti, železný náramek na pravém zápěstí, předmět hruškovitého tvaru uprostřed pánve, který snad původně patřil k opasku. Železný meč byl uložen podél levé paže, na něm složen řetězový opasek, v blízkosti toho se nacházel hrot kopí a loďkovitá puklice ležela uprostřed pánve.

Tři bojovníci ve věkové skupině 30-40 let byli pohřbeni v hrobech 13, 7 a 9. Tyto hroby se výbavou docela navzájem shodují. Všechny obsahují meč po pravé straně těla, železný hrot kopí (jen v případě hrobu 13 uloženo po levé straně těla), železné puklice k dřevěným štítům, ve dvou případech dvoudílné loďkovité puklice, v případě hrobu 13 pásová puklice. Co se týče spon, v hrobě 13 byla uložena spona nejistého typu na pravém rameni. V hrobě 7 byla na pravém rameni uložena spona pozdně duchcovského typu a hrob 9 sponu neobsahoval. Železný pletený opasek obsahoval jen hrob 13, a opaskové kroužky hrob 9. V hrobě 9 byly jako v jediném z těchto tří uloženy náramky, na levé ruce bronzový, na pravé ruce železný.

V Radovesicích byli pohřbeni dva muži v letech 40-50 (hrob 33 a 18). Oba obsahovaly železný meč uložený po pravé straně těla, železný hrot kopí, pásovou puklici, železný opaskový řetěz, a železnou sponu neurčitelného typu. Hrob 33 dále obsahoval reparaci štítu ve formě pásového předmětu se čtyřmi skobami, a hrob 18 obsahoval bronzový náramek na pravé ruce.

Pohřbený v hrobě 25 byl určen jako dospělý muž, bez bližšího určení věku. Výbava v tomto hrobě byla standardní – meč, opasek, kopí, štít s puklicí, spona na levém rameni, a mrtvý měl na levém nadloktí sapropelitový nápažník. V hrobě 15 byl jedinec nejistého pohlaví, podle výbavy určen pravděpodobně jako dospělý muž. Hrob obsahoval zdobený meč po pravé straně těla, na něm dva opaskové kroužky a duchcovskou sponu na pravém rameni.

V otázce složení bojovnické výbavy z hlediska věku pohřbených asi nedojdeme k jasné odpovědi. Jsou zde jisté odchylky ve výbavě jednotlivých hrobů, ale to zřejmě záviselo na více faktorech, nejen na věku pohřbeného. Ale např. i na sociálním postavení, příbuzenských vztahů atd.

5.2. Souvislost bojovnických hrobů s okolními blízkými hroby

V této podkapitole je uveden výčet blízkých hrobů s možnou souvislostí s hroby bojovnickými.

Bojovnický hrob 13 v blízkosti dvou bohatých ženských hrobů (12- *LT B2a*, 14- *LT B1b-c*). Hrob 15 byl v blízkosti dvou bohatých ženských hrobů (h. 14 a 17 – *LT B1c-B2a*), dvou hrobů průměrné výbavy (h. 10 – žena, *LT B1b-c*; h. 16 – muž, *LT B2*), jednoho hrobu bez výbavy (h. 18 – *LT B1b-c*) a jednoho dětského hrobu s bronzovým náramkem (h. 19 – *LT B1*). V blízkosti bojovnického hrobu 25 byl hrob 26 – dítěte bez výbavy (nedatovatelný). A u hrobu 33 byl hrob 28, bez skeletu.

Na druhém pohřebišti byl v blízkosti bojovnického hrobu 5 jeden ženský bohatý hrob (h. 2 – *LT B1b*), jeden hrob jedince neznámého pohlaví (h. 3) a dva hroby dětí (h. 6 s průměrnou výbavou a h. 23 bez výbavy; *LT B2a*). Bojovnický hrob 7 byl v blízkosti hrobů dvou dětí (h. 6 a 23), hrobu ženy s průměrnou výbavou (h. 8 – *LT B2a*), a hrobu bojovníka 9. Ten měl ve své blízkosti bohatý ženský hrob č. 2, hrob dítěte s průměrnou výbavou (h. 6), bojovnický hrob 7, hrob ženy s průměrnou výbavou (h. 8) a hrob dítěte bez výbavy (h. 23). Bojovnický hrob 16 měl ve své blízkosti hrob bohaté ženy (hrob 15 – *LT B2a*), hrob bojovníka (18), a dva hroby mužů s průměrnou (19) a chudou (22) výbavou (*LT B2a*). A poslední hrob bojovníka 18 byl uložen v blízkosti bojovnického hrobu 16, dvou hrobů průměrné výbavy (hroby 19 a 20, *LT B2a*) a jednoho hrobu muže bez výbavy (hrob 17, *LT B2b*).

Hrob 13 (obr. 8) zřejmě nebude mít úplnou souvislost s okolními hroby, už pro rozdílnou dataci. Je to nejpozdější bojovnický hrob na Radovesickém pohřebišti. Hroby stejné datace (31 a 36) jsou položeny až na jižním konci pohřebiště. Hrob 15 bude mít zřejmě souvislost s hroby 14, 17, 18 a 10. Jsou uspořádány do jednoho shluku a jsou stejné datace. Jde o dvě bohaté ženy, ženu s průměrnou výbavou a muže bez výbavy. Bojovnické hroby 25 a 33 jsou izolované cca v polovině pohřebiště, v blízkosti mají jen nedatované hroby 26 a 28 – dítě bez výbavy a hrob bez skeletu.

Na druhém pohřebišti má zřejmě hrob 5 (obr. 9) souvislost s hroby 6, 7, 8, 9 a 23. Všechny jsou stejné datace a hroby 7 a 9 jsou také hroby bojovníků. Jsou takřka sjednocené do jednoho celku, vybočuje jen hrob 2, který se datuje do *LT B1b* (je tedy starší). Patří k nim hroby 6, 8 a 23, hrob 6 patří dítěti s průměrnou výbavou, hrob 8 ženě s průměrnou výbavou a hrob 23 dítěti bez výbavy. Bojovnické hroby 16 a 18 jsou velmi blízko u sebe (viz plán

pohřebiště). Hrob 16 má souvislost s hroby 15, 22, 19, 20 a 21. Z těchto zmíněných jen hrob 15 obsahuje bohatou ženskou výbavu. Hroby 19 a 20 obsahují průměrnou výbavu a hrob 22 chudou výbavu. A bojovnícký hrob 18 má souvislost s hroby 17 a 14. Hrob 17 je hrob muže bez výbavy, a hrob 14 patří pravděpodobně muži s chudou výbavou.

5.3. Osazování pohřebišť

Pohřebiště v Radovesicích se od sebe v zásadě moc neliší. Na pohřebišti 2 končilo pohřbívání ve stupni LT B2b, ve stupni C1a již nepokračovalo jako v případě pohřebiště 1, kde byly tři hroby této datace. Pohřebiště 1 je také početnější než pohřebiště 2, kde bylo pohřbeno 23 lidí, na pohřebišti 1 jich bylo 37. Malé rozdíly jsou viditelné i v počtu hrobů v jednotlivých časových obdobích. Na pohřebišti 1 bylo pohřbeno 10 jedinců ve stupni LT B1b-c, ve stupni LT B2a jich bylo 7, ve stupni LT B2b 4 a ve stupni LT C1a byly 3. Na druhém pohřebišti byli pohřbeni ve stupni LT B1b-c dva jedinci, ve stupni LT B2a 12 jedinců, ve stupni LT B2b 8 jedinců a ve stupni LT C1a žádný. Důvody rozdílného počtu hrobů na pohřebištích v jednotlivých obdobích mohou být různé, mohlo to být spojené např. s velikostí komunity žijící zde v různých obdobích.

Co se týče bojovníků, ve stupni LT B1b-c byl pohřben jeden bojovník na pohřebišti 1, ve stupni LT B2a byli pohřbeni 4 bojovníci jen na pohřebišti 2, ve stupni LT B2b byli pohřbeni 3 bojovníci, dva na prvním pohřebišti a jeden na druhém. A ve stupni LT C1 jen jeden bojovník, a to na prvním pohřebišti. Rozdíly mezi pohřebišti jsou vidět i např. v postavení bojovníckých hrobů. Na druhém pohřebišti je viditelné seskupení hrobů relativně blízko sebe, na prvním pohřebišti jsou postavené daleko od sebe.

Na vyobrazených plánech pohřebišť (obr. 8 a 9) jsou patrné tendence v osazování v jednotlivých fázích. Na druhém pohřebišti je viditelná větší systematika v osazování, které probíhalo ve vlnách severním směrem. Všechny hroby byly umístěny blízko u sebe a utvořily tak ucelenou skupinu, což mohlo být i způsobeno menší využitou plochou pro umístění hrobů. První pohřebiště je na první pohled méně systematicky uspořádáno. Nebylo osazováno ve vlnách jako v případě druhého pohřebiště. Po zvýraznění datace jednotlivých hrobů se ukázalo, že v severní části pohřebiště se shlukovaly hroby datované do stupně LT B1b-c. Hroby stupně LT B2a byly umístěny v jedné linii směr sever-jih, s větší koncentrací hrobů v severní části pohřebiště. Ve stupni LT B2b bylo umístění hrobů už rozvolněné, jen dva hroby této datace byly relativně blízko sebe, a byly to hroby bojovníků (25 a 33). Ve stupni LT C1a byl pohřben bojovník v severní části pohřebiště v největší koncentraci hrobů, a dva

hroby byly umístěny v jižní části. Proč byl bojovník z tohoto období umístěn v severní části pohřebiště a ostatní hroby v jižní části je otázka. Zajímavé také je, že bojovnícké hroby na prvním pohřebišti nebyly umístěny tak blízko sebe, jako na pohřebišti druhém.

Rozdíl jsou patrné i ve výbavě jednotlivců stejného stáří (popsáno výše). V blízkosti bojovníckých hrobů se objevovaly bohaté ženské hroby, i hroby s průměrnou či chudou výbavou. V této souvislosti bychom mohli říct, že k bojovníkům patřily bohaté ženy, pohřbené v jejich blízkosti a další rodinní příslušníci (*Budinský – Waldhauser 2004, 77-79*). Vnitřní struktura pohřebišť vycházela zřejmě jak z příbuzenských, tak ze společenských vztahů v komunitě (*Venclová 2008, 85*).

Je také možné, že jedinci v hrobech 5 (druhé pohřebiště) a 15 (pohřebiště první) můžou být ženy pohřbené s mužskou výbavou. Takové příklady máme např. z Rakouska, z lokality *Mannersdorf*, hrob 117 (hrob obsahoval plnou bojovníckou výbavu, ale kostra byla antropology určena jako ženská; *Ramsl 2018, 123*), ale také i z prostředí przeworské kultury (*Bochnak 2010*). Bojovnícká výbava je považována za nejdůvěryhodnější ukazatel pro určení pohlaví zemřelého. Antropologické analýzy ukazují, že ve většině případů šlo o muže. Existují ale i případy, kdy byla bojovnícká výbava dána do hrobu dítěte (*Bochnak 2010, 14*). T. Malinowski poukazuje na to, že v některých společnostech jsou ženy, které zemřou během porodu, pohřbeny stejným způsobem jako kněží nebo válečníci, kteří zemřeli v boji (*Bochnak 2010, 22*). Další ženský bojovnícký hrob byl zjištěn na Slovensku, na lokalitě *Dubník* (hrob 24) a *Chotín* (hrob 30). Ten obsahoval ženskou kostru ve věku 20-22 let s kopím, mečem a železným opaskem, datovaný do LT B2 (*Ramsl 2018, 127, 135*). Na pohřebišti v Radovesicích kostry neumožnily přesné antropologické určení pohlaví, podle výbavy je archeologové určili jako mužské, podle analogií ze Slovenska a z Rakouska bychom se mohli domnívat, že byly ženské. Mohly patřit ženám vysokého postavení, které ovšem nebyly válečnice, jen držely meč jako symbol vysokého postavení.

6. Diskuze

6.1. Výsledky

- Na pohřebišti bylo 9 bojovnických hrobů
- Všech devět hrobů obsahovalo meč. Objevil se zde nejstarší typ kování nákončí pochvy – typ Hatvan-Boldog
- Jeden krátký zdobený meč (hrob 15/76) nesl motiv dračího páru I. typu de Navarroy klasifikace
- Součástí garnitury byly jen jednoduché kroucené opasky nebo dochované opaskové kroužky
- Byly zde objeveny ojedinělé typy štítových puklic – např. pásová se čtyřmi nýty v rozích známá jen z Francie. A přechodové typy puklic ve formě dvoudílné loďkovité puklice s náznakem středového žebra na jedné polovině, a pásová puklice s pěti nýty – po jednom umístěným na postranních křídélkách a po třech na klenutí
- RTG průzkum přinesl poznatky o detailech na mečích – viditelnější byla nákončí pochev, uzlíky a medailonky spojující plechy pochvy a můstky na horní části pochvy, v jednom případě i s dochovaným závěsným kroužkem (meč z hrobu 13/76), a objevila se i tautie z barevného kovu na meči z hrobu 15/76

6.2. Výbava Radovesických bojovníků v kontextu střední Evropy

Radovesické pohřebiště je specifické v rámci celé České republiky, protože bylo jako první pohřebiště prozkoumáno celé. Samotné hroby zapadají chronologicky i výbavou do percepce skladby garnitur v průběhu doby laténské. Z hlediska počtu bojovníků na pohřebišti nemůžeme říct, že by nějak vynikalo. Na pohřebištích v severozápadních Čechách je podobný počet bojovníků (samozřejmě závisí na celkovém počtu pohřbených). Např. v Tuchomyšli bylo pohřbeno celkem 11 jedinců a z toho tři bojovníci (hroby byly datované do stupně LT B1, předduchcovský horizont). Ve Stráncích bylo pohřbeno 12 jedinců a z toho čtyři byli bojovníci (hroby datované do stupně LT B1-B2a). Pohřebiště v Kutné Hoře-Karlově čítalo 55 hrobů, z toho 10 bojovníků. Toto pohřebiště se téměř shoduje s Radovesicemi, rozdíl je pouze 5 hrobů. Skladba garnitury byla velice podobná, nejčastější výbavou byl meč, kopí a štít. Rozdíl je, že tyto bojovnické hroby jsou datované do stupně LT B2a a jeden do stupně LT B2b, není zde doklad duchcovského horizontu (LT B1; *Valentová 1993*). Z východních Čech můžeme zmínit pohřebiště Dobrá Voda, zde bylo pohřbeno celkem 35 jedinců, a z toho 6

bojovníků (LT B1a-C1a; zde byl zachycen celý horizont plochých pohřebišť; *Waldhauser 1987*). Trochu jiná situace nastává u pohřebišť Jenišův Újezd, které čítá 138 hrobů. Tímto se staví do popředí jako největší pohřebiště v Čechách (počtem se mu ale blíží Prosmyky). Bylo zde pohřbíváno v průběhu 4. a 3. století př. n. l. V J. Újezdu bylo pohřbeno 19 bojovníků, kteří se výbavou převážně řadí do stupně LT B1b-c, jen pár hrobů je datovaných i do stupně LT B2. Na tomto velkém pohřebišti se našel i jeden specificky zdobený meč – v hrobě 115 – s vybějenou výzdobou podél celé hrany pochvy meče (obr. 51 a 52; *Waldhauser 1978*, 31-96). Na tomto meči byla i výzdoba puncovaného vzoru ve formě kosočtverců vyplněných esovitými liniemi. Meč se stejnou výzdobou se našel i v Manchingu – Steinbichel, v hrobě 27 (obr. 53; *Krämer 1985*, 82-83). Ze středních Čech bychom mohli zmínit ještě dvě pohřebišť, a to Tišice a Vliněves (okr. Mělník). V Tišicích bylo objeveno 20 laténských kostrových hrobů (*Waldhauser 1999*, 188-199). Z těchto hrobů byly čtyři hroby bojovnické, které ve většině případů obsahovaly meč, kopí a štít (*Turek 1997*, 237-244). Pohřebiště ve Vliněvsi je zvláštní tím, že neobsahovalo ani jeden plný bojovnický hrob. Pohřebiště čítalo nejméně 34 hrobů, a neznámý počet hrobů byl zničen při prvních těžebních aktivitách v pískovně. Odhaduje se, že hrobů nebylo zničeno více než deset. Pohřebiště bylo používáno od předduchcovského horizontu až po počátek stupně LT C1. Doklady zbraní jsou jen ze soukromé sbírky Maštaliře. Dochovaly se části štítových puklic a fragmenty železného meče s hrotem kopí a železným krouceným opaskem. Fragmenty těchto zbraní jsou datovány do mladšího úseku stupně LT B2. Pocházejí z hrobů zničených v letech 1940-1948 (*Limburský et al. 2015*, 181, 194-195, 234).

Domnívám se, že výbava Radovesických bojovníků není až tak rozdílná oproti bojovnickým výbavám z jiných pohřebišť. S tím rozdílem, že se zde objevil jeden zdobený krátký meč motivem dračího páru (který bude diskutován níže), jenž je jediný v severozápadních Čechách. V rámci střední Evropy zapadá toto pohřebiště postavením v terénu i složením výbavy hrobů do struktury laténských plochých pohřebišť, používaných od 4. století př. n. l.

Bojovnické hroby v Radovesicích odrážejí výbavu od stupně LT B1b-c – LT B2/C1a. Není zde zastoupen předduchcovský horizont, ani úplný konec plochých pohřebišť. Přesto se zde dají zachytit specifika pohřební výbavy bojovníků ve střední době laténské. Absolutní chronologie tohoto pohřebišťe spadá do let cca 350-250 př. n. l., tedy cca sto let. Za toto lze říci krátké období se zde projevila typologie zbraní celého středního latěnu. Na okolních pohřebišťích se zachytily hroby s podobnou výbavou (až na zdobený meč), tudíž jde o

standard, který lze najít na více pohřebištích v rámci českého prostředí, ale i v rámci střední Evropy.

Co se týče skladby výbav, platí zde podobnost s výbavou hrobů ve střední Evropě. Součástí výbavy Radovesických bojovníků ale nebyla žádná přilbice, která se hojně vyskytuje např. ve Francii (*Rapin 1999*, 47-48; *Brunaux – Lambot 1987*, 102-106; *Lejars 1996*, 97) anebo v Karpatské kotlině (*Rustoiu 2013*; *Rusu 1969*). Kovové nebo kožené přilbice v Čechách dokládají jen zlomky a části. Jako součást kožené přilby se jeví nález drobných bronzových zlomků lícnic a dalších částí z Jenišova Újezda (hrob 109). Části dalších přileb naznačují dva kančí kly uložené u hlavy pohřbeného v Praze-Bubenči, anebo stopy železného proužku kolem hlavy v hrobě na Mělníku (*Venclová 2008*, 105). Hromadný depot zbraní ve Förker Laas-Riegel obsahoval 14 kovových přileb. Depot dále obsahoval 9 mečů se zdobenou pochvou a jeden meč bez pochvy, dva řetězové opasky, 12 hrotů kopí a spony. Přilby pocházely z oblasti dnešního Tyrolska, přibližně polovina přileb patří k variantě přileb s nýtovanou ochranou krku a korunkovým knoflíkem, které byly vyrobeny a nošeny v Tyrolsku. Meče byly zdobeny vegetativním stylem se symetricky znázorněnými ozdobnými úponkami, asymetrickými liniemi typickými pro waldalgesheimský styl, ale také motivem dračího páru nebo tzv. triskelem u ústí pochvy. Nálezy jsou datované do 4./3. století př. n. l. (*Egg – Gleirscher 2016*, 113-128).

Jednotlivé regiony také zřejmě přebíraly prvky od jiných komunit, to se pak odráželo na stylu výzdoby zbraní – např. styl krásných uherských mečů. Z Čech ani Moravy tyto meče zatím známy nejsou, ale je zde podobnost výzdoby na meči ze žárového hrobu 9 z Kobylnic (obr. 54), na kterém se jen fragmentárně dochovala rytá výzdoba. U ústí pochvy jsou vyryté tři rybí měchýřky, stejné jako na mečích z Karpatské kotliny, které se vyznačují rozsáhlým asymetrickým ornamentem na přední straně pochvy a třemi rybími měchýřky u ústí pochvy. Inventář žárového hrobu (spona spojené konstrukce a pancéřový opasek) datuje tento meč do stupně LT C1 (*Horák 2012*, 260).

Na základě výzkumu bojovnických hrobů a zjištění odlišností ve tvarech mečů a jejich výzdoby byla formulována představa o možnosti vymezení různých vojenských jednotek. Tuto domněnku spojila N. Ginoux s upuštěním používání II. typu dračího páru. Nastínila, že to rychlé upuštění od tohoto motivu mohlo být spojeno s interními rozdílnostmi specifickými pro keltské armády – třídy nebo typy bojovníků (*Ginoux 1994*, 21). Na základě tohoto bychom se mohli domnívat, že jednotlivými zdobnými motivy byly zobrazovány různé vojenské jednotky. Další diferenciaci ve zdánlivě jednotných bojovnických hrobech se

předpokládá v souvislosti s nálezy různých specializovaných nástrojů v jejich výbavě, zahrnujících i chirurgické nástroje (rozvíjejících se nejpozději ve 3. st. př. n. l.; *Sankot 2018*, 79).

6.3. Zdobení militarií

Zdobení mečů se regionálně lišilo. V západní Evropě se vyskytoval hojně ornament „dračího páru“ a esovité lyry. V České republice se našla i vybíjená výzdoba na meči z hrobu 115 z Jenišova Újezdu, který nesl motiv smyček podél celé hrany pochvy. V České republice se vyskytl i v několika případech motiv „dračího páru“ (Nemilany, Ponětovice, Charvátý, Úhřetice, Sobčice; *Horák 2012*, *Pič 1895*, *Sankot 2006*), a na Slovensku a směrem ke Karpatské kotlině se hojně používal styl krásných uherských mečů, který se vyznačuje rozsáhlou rytou asymetrickou výzdobou (*Horák 2012*, 259). Směrem do Karpatské kotliny se objevuje i více hrobů se záměrnou deformací mečů (viz výše). Na Slovensku i v Karpatské kotlině je i více žárových hrobů než v Čechách, můžeme se domnívat, že jde o převzetí regionálních prvků týkajících se pohřebního ritu, které se směrem do západních Čech nešířily. Na eponymní lokalitě La Tène u Nechâtelského jezera bylo nalezeno 166 mečů, z nichž přibližně polovina byla zdobená. Předměty byly nalezeny na dně jezera, když hladina vody výrazně klesla. Lokalita byla pro velký počet nalezených předmětů interpretována jako obětiště nebo vojenské stanoviště. Výzdobné motivy se nacházely u ústí nebo po celé ploše pochvy. Motivы jsou ryté i ražené, nejčastěji jde o esovité symetrické vzory nebo tzv. triskel, které jsou odděleny od zbytky pochvy rovnými liniemi. Zajímavým motivem je trojice rohatých koní, P. Vouga zmiňuje, že stejný motiv byl použit i na několika mincích. Na mečích z La Tène byl objeven také motiv dvojice draků (III. typ De Navarroy klasifikace, *Vouga 1923*, 38, 43)²⁴. Na těchto mečích byly zjištěny i vyražené nebo vyleptávané značky představující půlměsíc, trojlístek, zvíře atd. umístěny na vrchní části čepele. Žádná značka se neobjevila na více mečích, takže P. Vouga usuzuje, že nešlo o výrobky jednotlivých dílen, které se touto značkou podepisovaly. Mohlo jít o apotropaické symboly ochraňující majitele (*Vouga 1923*, 36). Meče nesou rytou i vyraženou výzdobu a také prolamovanou ozdobu pochev. Plošky zadních můstků jsou i velmi rozdílné, našly se zde okrouhlé plošky, zašpičatělé, ale také velmi malé plošky připevněné nýty s prolamovanými ozdobami. Dekorativní motivы na předních stranách pochvy jsou různé, a velmi bohaté. Meče jsou

²⁴ Ukázkové obr. *Vouga 1923* – obr. 7; *Wolfgang 2010*, 20-25

datovány do Laténu I/II, tedy střední a mladší doby laténské (4.-3. století př. n. l.), představují tak ucelený soubor ze středního laténu, který je dobrým datačním prvkem.

Styl krásných uherských mečů, waldalgesheimský styl, nebo vegetativní styl označují vlastně tu samou výzdobu na mečích. Jedná se o asymetrickou rozsáhlou výzdobu na přední straně pochvy a u ústí pochvy. Definici tohoto stylu formuloval P. Jacobsthal už v roce 1944. V Karpatské kotlině jsou i doklady spojení motivu dračího páru se stylem uherských mečů, např. Vojvodina, Jutas, Tapolca. Ale jsou doklady např. i z Francie, z lokality Gournay-sur-Aronde, zde se našel také meč s výzdobou podobnou stylu krásných uherských mečů (*Szabó 1996*, 529, 535, 552). T. Lejars vyslovil hypotézu, že jednotlivé styly byly tvořeny v místních dílnách a na mečích pracovali řemeslníci, kteří rozvíjeli své řemeslo v omezeném regionu. Styl krásných uherských mečů a švýcarský styl byly dlouho považovány za dva současné regionální styly výzdoby mečů, jejich teritoriální záběr ale nepokrývá žádnou geografický prostor. Jednotlivé exempláře se objevovaly i jinde, buďto jako distribuované importy, nebo si je elita nechala vyrobit u svých řemeslníků (*Lejars 2003*, 37).

Od 5. do 2. století př. n. l. keltští řemeslníci vyvinuli z pochvy mečů jedinečné dekorativní umění, které ve 3. století př. n. l. z vlivů ze severní Itálie rychle dosáhlo grafického i plastického vrcholu. Konec hegemonie keltských válečníků ve 2. století př. n. l. vedl, jak se zdá k procesu úpadku umělecké tvorby aplikované na výzbroj (*Ginoux 1994*, 27). Přesto ale meče zůstaly dále zdobené a upravovaly se také zadní můstky pro zavěšení meče. Poutka můstku bývala dříve symetrická a nejčastěji okrouhlá, v mladší a pozdní době laténské se poutka elipsovitě nebo trojúhelníkovitě vyhrocují a někdy i silně prodlužují (takový typ můstku se našel např. v Kobylnicích, žárový hrob 9). Meče se více prodlužují (až k délce 95 cm – Kobylnice), a hroty se více rozšiřují a zaoblují. Nákončí přiléhá těsně k pochvě meče a je opatřeno hojnými příčkami²⁵ nebo prolamovanou lící pochvy²⁶ (*Filip 1956*, 164).

5. století před naším letopočtem je obdobím tvorby prvních ozdob, ve 4. století se ozdoby na pochvách standardizovaly a 3. století př. n. l. představuje vrchol zdobení laténských pochev mečů (*Ginoux 1994*, 7). Ve 3. století př. n. l. dominuje vzor dvojice zvířat, který se pravděpodobně objevil v posledních desetiletích 4. století př. n. l. (*Ginoux 1994*, 19).

²⁵ Např. meče s velmi zdobeným prolamováním pochvy. Exempláře jsou známy např. z Polska, Německa a Francie. Pochvy mečů jsou zdobené mřížkovým vzorem vyrobeným ze železa, bronzu nebo vzácně ze stříbra, ozdoby jsou ve formě proužků a malých obdélníků tvořících mřížku (obr. 50; *Bochnak – Czarnecka 2005*, 27).

²⁶ např. *Rapin 1999*, obr. 11; *Filip 1956*, obr. 96: 5, 8

Tento ozdobný motiv je specifický pro ústí pochvy. U ústí se objevuje několik typů motivů – esovité motivy nebo tzv. dračí pár – pár gryfů. Tuto poslední skupinu rozdělil J. M. De Navarro na dva typy na základě víceméně rozsáhlé geometrizace motivu. Jsou to typy I a III, typ II je vyhrazen pro zoomorfní lyru (esovitý motiv; *De Navarro 1972*, 81.99). Je všeobecně přijímáno, že zoomorfní lyra typu II je nejstarší verzí těchto motivů. Zdá se, že většina v současnosti dostupných nálezů patří k typům datovaným k přechodu od 4. do 3. století př. n. l., nebo do první poloviny 3. století př. n. l. (*Ginoux 1994*, 20, 23).

Ikonografie zdobných motivů je úzce spjata s upřednostňovaným tématem válečné ideologie z 5. století před naším letopočtem: Strom života realizovaného zjednodušenou laténskou palmetou a jejími dvěma strážci (draky²⁷), „peltou“ (motivem ve tvaru půlměsíce), motivem „S“, maskou a dvojitým listem. Tyto vzory se nacházejí po celé délce pochvy meče. Ornamenty byly tvořeny různými technikami – 1) rytí, 2) kované ozdoby²⁸ (*Ginoux 2014*, 289, 291).

Zoomorfní lyra i dračí pár jsou součástí ikonografického kódu, který je relativně jednotný a pravděpodobně charakterizoval určité odlišné skupiny v sociální kategorii válečníků. Tyto symboly měly zřejmě také důležitou roli jako prostředky komunikace. Byly „přečteny“ a uznány členy celoevropské válečné elity (kteří se identifikovali prostřednictvím tohoto vizuálního kódu), jakož i jednotlivci patřícími do jiných sociálních nebo hierarchických kategorií, kteří s nimi byli v kontaktu. Dekorace byla umístěna na přední straně pochvy na dobře viditelném místě, někdy ještě vylepšené inlejí z různých barevných materiálů nebo zlacením. Ornamenty byly uspořádány tak, aby jejich obsah mohl být rychle pochopen, jednotlivé znaky pak lze přiřadit k různým kategoriím bojovníků (*Rustoiu 2013*, 213-214; *Ginoux 2002*, 73). Motivy se postupem času měnily a vyvíjely. Z dračích párů/gryfů se postupně staly geometrizované vzory. Z prvotního esovitého vzoru se vytvořil kruhový se zarovnanými spodními nohama A následně se oddělila partie hlavy, kruhový tvar uprostřed postavy zůstal zachován, stejně jako spodní rovná linie symbolizující nohy, hlava už nenesla náznaky oka (ve formě nýtu). Zmizení oka zřejmě mohlo mít důležitý význam, protože vizuální ostrost vzorů měla pro bojovníky smysl (*Ginoux 2002*, 76), mohlo to být

²⁷ Nejčastější zpodobnění „draka“ je charakterizováno mandlovým okem podtrženým jemnou dvojitou linií, nýt představuje oko (*Ginoux 2014*, 287)

²⁸ Ozdoby na otevřené železno – *ajourés*

spojeno i s interními diferenciacemi specifickými pro typy nebo třídy bojovníků (*Ginoux 1994, 21*).

Mezi nejcharakterističtější a nejrozšířenější keltské předměty od 5. století př. n. l. patří pochvy železných mečů zdobené motivem označeným jako dvojice draků, jak bude nastíněno dále, motiv mohl pocházet z prořezávaných opaskových zápon. Tyto zápony byly také zdobeny symetrickou dvojicí „draků“ (*Megaw – Megaw 1990, 56, Fig. 1*). Meče zdobené tímto motivem lze nalézt od řeky Temže na západě po Rumunsko na východě. De Navarro definoval tři typy dračích párů. Nejdříve definoval type II (obr. 46), který se skládá ze dvou konfrontovaných tvarů S, z nichž každý má dračí hlavu. Takto zdobené meče se objevují ve druhé polovině 4. století př. n. l. Typ II sice de Navarro definoval jako typ první, ale je nejstarším užívaným typem. Označení tohoto typu je zavádějící v souvislosti s časovým zařazením používání, odborná veřejnost ale přijímá typ II jako nejstarší typ, proto je uváděn jako první.

Druhým typem je dračí pár typu I (obr. 46). Přední končetiny dvou konfrontovaných zvířat se stočí k bradě a vytvoří tvar C. U typu III, který se zdá být omezen na období La Tène C od poloviny třetího do druhého století před naším letopočtem, se brada a přední část spojují do úplného kruhu (obr. 46, přeměna zoomorfního motivu viz obr. 47). Zdá se, že tento typ je v současnosti nejběžnější ve Švýcarsku, v Jugoslávii a příležitostně v Maďarsku, kde jsou často použity i jiné květinové dekorativní prvky (*Megaw – Megaw 1990, 56*). Na území Maďarska se objevují zdobené meče tylem uherských krásných mečů, jehož původ dává Miklós Szabó do souvislosti s waldalgesheimským stylem, ze kterého vycházel, a který se postupem času vyvíjel (*Szabó 1977*).

Paul Jacobsthal v roce 1944 uvedl, že dračí páry, které se nacházejí na mečích, byly skythského původu, ale předávaly se k nim „orientální“ prvky svého raného stylu, které se dostaly ke Keltům v polovině 5. století před naším letopočtem. Hlavní studii provedl José Maria De Navarro, který však u tohoto motivu viděl přímý vliv Skythů ve 4. století. De Navarro předpokládal, že jejich původ byl ve východní střední Evropě (*Megaw – Megaw 1990, 56*).

Řada badatelů je nyní nakloněna k tomu vidět původ dračího páru v západní keltské oblasti a pocházející zejména z trojúhelníkových prořezávaných opaskových zápon fáze LT A zdobených dvojicí ptáků/draků, nebo období mezi lety 450 a 350 př. n. l. (nebo možná ze samotného zjednodušeného tvaru lyry, který se pak snadno stane dvojicí draků, je přidáno oko

na vrchol každého S. Tyto trojúhelníkové háčky na pásy byly často spojovány v keltských hrobech při zavěšení meče na opasek válečníka, možná to byl proto prostý přenos designu na pochvy, protože se měnily metody zavěšení meče (*Megaw – Megaw 1990, 57; Horák 2012, 257*).

Nové klasifikace vyplývající z analýzy dostupných předmětů vedly N. Ginoux k tomu, aby navrhla radikální změnu oproti původní typologii J. M. de Navarra, což bylo způsobeno růstem korpusu, který se změnil z třiceti kopií v roce 1972 na 150 dnes použitelných. Na rozdíl od de Navarra, který identifikoval 3 typy (I, II a III postupně odpovídající motivu dvojice gryfů, zoomorfní lyra a gryfů geometrického tvaru), vyčlenila N. Ginoux pouze typy 2. *Typ 1*, který je také nejstarší, nyní odpovídá tzv. zoomorfnímu motivu lyry. Tento typ dále dělí do dvou skupin. Všechny konfrontované motivy gryfů nyní představují *typ 2*. Hlavní náplň typu 2 představují: a) typ 2A – gryfy původního vzoru, b) typ 2B – přechodný tvar směřující ke geometrickému vzoru a c) typ 2C – gryfy geometrizované (*Ginoux 2002, 71*). S tímto dělením souhlasí i J. Horák, který tvrdí, že původní rozdělení de Navarra je chybné. Tuto teorii aplikoval na tři zdobené meče z Moravy, na kterých je výzdoba s dračím párem (Charváty, Ponětovice a Nemilany). Klasifikoval na nich dvakrát typ III a typ I de Navarrovy typologie (*Horák 2012, 257*).

Ve Francii je nyní největší koncentrace, což posiluje i přesvědčení, že tento typ designu dračích párů (gryfů) má spíše západní než východní keltský původ. Motiv dračího páru měl zvláštní význam, později se stal symbolem hodnosti a úspěchu v bitvě (*Megaw – Megaw 1990, 71-72*). S dračím párem se možná pojily i příběhy velkých keltských hrdinů, které se nám ale ztratily. Určitě ale zůstal hlavním symbolem keltského válečníka po více než dvě století (*Megaw – Megaw 1990, 72*).

Zdobený meč z Radovesic (hrob 15/76) se řadí do I. typu de Navarrovy klasifikace. Zatímco západní skupina mečů (I. typu) je zdobená dračím motivem s centrálním kruhem, východní skupina, datovaná do stupně LT B2, postrádá tento centrální kruhový motiv a vykazuje některé nové prvky. Dračí hlava má špičaté ucho, přední nohy se zvětšují až na polovinu otevřených tlam a tvoří tak základ dalšího motivu – de Navarrův typ III. Tento vývoj umožňuje pochopit design pochvy meče z Radovesic jako mezičlánek. Geograficky se nachází mezi oběma skupinami a má společné rysy obou skupin: centrální kruhový motiv západní skupiny a špičaté uši a zvětšený předek podobný typu III de Navarrovy (východní) klasifikace. Na rozdíl od východní skupiny má motiv na Radovesickém meči jisté odchylky – uši nejsou zakřivené, ale mají rovný trojúhelníkový tvar, zadní noha směřuje vodorovně

směrem ke středovému žeburu pochvy. V tomto smyslu vykazuje motiv spíše náznak vlastní varianty než přímé odvození z výše uvedených oblastí. Tato analýza by mohla odpovědět na otázku, do jaké míry je tato varianta dračího motivu spojena pouze s regionem Čech. Pokud by Waldhauserova datace meče do stupně LT B1b-c mohla být potvrzena, šlo by o starší nález, než jsou nálezy z Karpatské kotliny, datované do stupně LT B2. Meč z Radovesic by pak nebyl spojován s předpokládaným proudem karpatských prvků vyvíjejících se v průběhu 3. století př. n. l. (*Sankot 2000*, 364). N. Ginoux datuje začátek používání dračího motivu typu 2 (De Navarrova typu I) do období okolo roku 350 př. n. l. (*Ginoux 2002*, 79), což odpovídá mladšímu stupni LT B1 ve střední Evropě. Pokud by se tento prvek po Evropě rozšířil rychle, spadal by meč z Radovesic taktéž ještě do mladšího (/pozdního) stupně LT B1, který je v Čechách datovaný cca 350-330/320 př. n. l. (*Venclová 2008*, 21).

Na tomto meči byla rentgenovým průzkumem zjištěna 13 mm dlouhá kovová vložka v horní části pochvy meče (v oblasti motivu dračího páru, u ústí pochvy). Tyto vložky byly vyráběny z barevného kovu a doprovázely je lunární symboly (*Sankot 2000*, 362). Tyto motivy na meči z Radovesic zjištěny nebyly, není dnes možné oddělit pochvu od meče, protože jsou vrstvy zkorodované. Pokud by se v budoucnu prováděl detailní průzkum čepel, je možné, že by se tyto symboly objevily. J. Horák převzal hypotézu A. P. Fitzpatricka, který považuje takto zdobené meče za zbraně, které sloužily k určitým rituálním činnostem, a jejich nositele za jedince vykonávající tyto rituály – v jeho pojetí kněze nebo „druidy“. J. Horák předpokládá, že osoby s tímto mečem mohly mít na starosti rituální aktivity během vojenských výprav a krátké pseudoantropomorfní meče jim mohly sloužit jako nástroj k obětinám²⁹ (*Horák 2014*, 688).

Když se vcelku podíváme na meče nalezené na pohřebišti, zjistíme, že jen jeden výrazně vybočuje. A to je právě zdobený krátký (antropomorfní) meč z hrobu 15/76. Zde je zřejmě na místě odkázat se na Nathalii Ginoux, která podle nálezů ze západní Evropy usuzuje na hierarchii mezi bojovníky. Vzhledem k tomu, že se v hrobě našly pouze dva opaskové kroužky, žádný štít a ani kopí, nebyl zřejmě aktivním bojovníkem. Na plánech pohřebišť (obr. 8 a 9) zjistíme, že jde o nejstarší bojovnický hrob v Radovesicích. Tudíž může jít o vůbec prvního bojovníka pohřbeného na této lokalitě. Antropologické určení na kostře v tomto hrobě nebylo jednoznačné, pouze podle výbavy byl mrtvý určen jako muž. Z jiných pohřebišť ale

²⁹ V této souvislosti zmiňuje Plinia, který uvedl, že kněz v bílém rouchu šplhá po stromě a zlatým srpem žne jmelí. Zlaté srpy nejsou známé, ale vkováním zlata do železa mohlo docházet k transmutaci kovu právě ze železa na zlato (*Horák 2014*, 688).

máme doklady i pohřbů žen s bojovnickou výbavou (viz výše). Některé bojovnické hroby byly určeny i jako hroby „druidů“. Např. hrob v Kugelsteinu, který obsahoval mnoho předmětů, mezi nimi i jemné nástroje, hřebíky a bronzovou sošku býka. Přítomnost této sošky naznačuje, že zde pohřbený válečník mohl hrát roli v kultovní sféře, i proto byl označený jako „druid“ (*Guštin – Božič 2019*, 101). V Radovesicích žádné takové předměty zjištěny nebyly, takže pohřbeného nemůžeme označovat jako příslušníka „druidů“. Mohla to být žena pohřbená se zdobeným mečem, který symbolizoval její postavení ve společnosti (*Ramsl 2018*), zároveň to ale mohl být muž elitní vrstvy, kterému nebyly do hrobu vloženy žádné další zbraně symbolizující jinou „vojenskou hodnost“ nebo příslušnost k vrstvě řemeslníků/léčitelů, kteří měli s bojovníky symbolické i praktické vazby (*Rustoiu – Berecki 2015*). Pokud by ale v budoucnu byly zjištěny astrální symboly tautované u ústí pochvy na meči z hrobu 15/76, pak bychom ho i přes absenci jiných netypických předmětů v hrobě mohli přirovnávat k vrstvě „druidů/kněží“ – rituálních specialistů, kteří mohli bojovníky doprovázet (*Horák 2014*, 688).

6.4. Mobilita bojovníků

Bojovnické hroby z Radovesic byly zčásti diskutovány i v článku *“Celtic migrations”: Fact or fiction? Strontium and oxygen isotope analysis of the Czech cemeteries of Radovesice and Kutná Hora in Bohemia*, kde byly analyzovány kosti, a zubní sklovina z hlediska izotopů stroncia, protože se zubní sklovina po mineralizaci nemění a poskytuje tak informace o místě, kde jednotlivec strávil své první roky života (*Scheeres et al. 2014*, 498).

S ohledem na srovnávací údaje se předpokládá, že většina jednotlivců v Radovesicích (26 z 35 analyzovaných jedinců) pocházela z různých geologických oblastí v Čechách. Mezi nimi je 18 jedinců s hodnotami izotopů stroncia, které odpovídají regionálním rozsahům izotopů české sprašové kotliny. V Radovesicích má většina jedinců tendenci mít nižší hodnoty kyslíku (*Scheeres et al. 2014*, 506). Za povšimnutí stojí skutečnost, že muž z hrobu 14/81 má hodnoty stroncia, které jsou v souladu s izotopovým rozsahem kostí z pohřebiště, ale mají nižší hodnoty kyslíku. Tento muž pravděpodobně přišel z jiné oblasti s podobnými hodnotami. Toto pozorování je v souladu s vysokou mírou mobility pravděpodobné pro keltské válečníky. Řečtí a římsí autoři popisují vysoce mobilní keltské válečníky 4. a 3. století před naším letopočtem, kteří se jako žoldnéri účastnili téměř všech vojenských konfliktů známých ve středomořské oblasti. Pouze část těchto mužů však měla izotopové složení, které se zcela lišilo od očekávaných regionálních hodnot v Čechách: hroby 13/76,

5/81 a 18/81. V Radovesicích měly některé další mužské hroby (první pohřebiště – hrob 1; druhé pohřebiště – hroby 13 a 14) také nižší hodnoty kyslíku, což naznačuje, že kromě mobility mohly hrát roli i jiné důvody. Pokud se předpokládá, že tito jednotlivci byli mobilní, mohlo by to znamenat, že celé rodiny změnily své bydliště. To by potvrdilo myšlenku obsaženou ve starověkých písemných pramenech – hromadné migrace celých skupin obyvatelstva. Je třeba poznamenat, že izotopové složení žen naznačuje spíše regionální mobilitu, zatímco muži se zdají být mobilnější transregionálně (Scheeres et al. 2014, 507).

I když není pochyb o tom, že údaje o izotopech vykazují velkou rozdílnost, předpokládá se, že migrace nemůže být jediným vysvětlením pozorovaných hodnot. Vzhledem k velmi složité geologii Čech a České republiky odráží tyto izotopové poměry stroncia nejpravděpodobněji geologické podmínky (Scheeres et al. 2014, 509).

„Keltská migrace“ může vysvětlit vysokou rozmanitost Sr/O dat jen částečně. Místo masové migrace celých rodinných skupin se navrhuje, aby se tyto migrace týkaly pouze malé části komunity. Předpokládá se, že jde o muže s nízkými hodnotami kyslíku, než se očekává v regionálních hodnotách kyslíku v České republice. Obzvláště, ale ne výhradně, se ti muži pochovaní jako válečníci zdají být nemístního původu. Ženy jsou na rozdíl od mužů v souladu s očekávanou regionální variabilitou v Čechách. To naznačuje, že někteří muži pocházeli z jiných oblastí, zatímco ženy byly více vázány na český region (Scheeres et al. 2014, 509).

Migraci částí komunity způsobily události ve 4. století př. n. l., které měly za následek expediční sbory vedené veliteli z oblastí střední Evropy na východ středomořské oblasti. Mobilitu válečníků je také možné zaznamenat v široké distribuci určitých symbolických prvků, které jsou s nimi spojeny, např. sady zbraní a bojovnícká výbava. Kromě konkrétních předmětů mobilita válečníků také určovala distribuci určitých archeologicky „neviditelných“ prvků – ideologie, vojenské strategie, rituály a náboženské praktiky (Rustoiu 2013, 216). Mobilitu bojovníků z Radovesických pohřebišť naznačil už P. Budinský a J. Waldhauser (2004), neanalyzovali izotopy, ale spojovali mobilitu s cizími importovanými předměty (např. nákrčníky; Budinský – Waldhauser 2004, 115-116). K teorii o mobilitě bojovníků v rámci Evropy se přikláním, už z hlediska výbav Radovesických bojovníků. V hrobě 25 byl uložen meč s nákončím typu Hatvan-Boldog, který má největší rozšíření v Karpatské kotlině (Guštin – Božič 2019, 95). V hrobě 33 byla ke štítu připevněná železná pásová puklice se čtyřmi nýty umístěnými v rozích. Analogii nalezneme jen ve francouzském prostředí, ve svatyni *Gournay-sur-Arronde* (Danielisová 2000, 45). A v hrobě 15 se našel krátký meč zdobený motivem dračího páru, jehož předpokládané rozšíření pramenilo ze západní Evropy, jak usuzuje N.

Ginoux (1994). Předměty s těmito odlišnými prvky by mohly naznačovat mobilitu bojovníků v rámci Evropy. Z francouzského prostředí se do oblasti Radovesic zřejmě importoval typ puklice se čtyřmi nýty v rozích (zatím máme analogie jen ze západní Evropy. Pokud se objeví tento typ i na jiných lokalitách, mohli bychom vysledovat tendence v šíření těchto ojedinělých přechodných typů), a také zdobený krátký meč. Naopak z Karpatské kotliny k nám proudily meče okované nákončím typu Hatvan-Boldog. Bojovníci z Radovesic se pravděpodobně podíleli na globalizaci výzbroje. Měli k tomu předpoklady už jen díky umístění sídlišť ve střední Evropě, kde se stýkaly prvky jednotlivých komunit, migrujících v souvislosti s vojenskými výpady.

Zbraně hrály důležitou roli při vyjádření jejich postavení a členství v sociální skupině. Analýza hrobů z pohřebišť může odhalit zvláštní rysy, které ukazují na regionální variace týkající se způsobu vyjádření individuální a kolektivní identity. Např. pohřebišť v Pişcoltu v severozápadním Rumunsku obsahuje bojovnické hroby s různou výbavou. Jednotlivé varianty mohou naznačovat hierarchii válečníků vyjádřenou umístěním zbraní do hrobu, které byly specifické pro „vojenskou hodnost“. Absenci zbraní můžeme vysvětlit jako výraz ideologické mutace ve skupině válečníků v době, kdy se komunita už moc neúčastnila výbojů. Rozdílnost v hrobové výbavě mohla být také způsobena tím, že určití jedinci byli cizího původu, a to bylo zdůrazněno jednotlivými odlišnostmi v garnituře. Hroby, které obsahují pouze kopí mohou patřit do kategorie zesnulých definovaných mladším věkem. V některých případech obsahují pohřby dětí dospívajících pouze kopí jako znamení jejich virtuální příslušnosti k válečné třídě. V severovýchodním Rakousku, ani v České republice nebyly zjištěny zbraně v pohřbech dětí. Zatím se zdá, že v komunitách Karpatské kotliny a České republiky nebylo praktikováno ukládání zbraní do hrobů dětí. Umístění do hrobů se asi snažilo zdůraznit zařazení zesnulého do sociální bojové skupiny. Přítomnost jednotlivých zbraní může naznačovat „vojenskou hodnost“ nebo také sociální postavení nebo spojení s určitou věkovou skupinou. Se skupinou válečníků byly zřejmě spojeny i jiné „profese“, např. řemeslníci a léčitelé. I když měli s touto vrstvou jen málo společného, zřejmě měli také právo na to nosit zbraň buď jako řádní válečníci nebo jako „čestní“ členové vyšší sociální skupiny (*Rustoiu – Berecki 2015, 128-134*).

Většinou vysoké zastoupení bojovnických hrobů na pohřebišťích naznačuje, že zbraň byla součástí každodenního používání a v mužských hrobech představuje především atribut společenského a sociálního postavení, byly tedy součástí pohřební výbavy jak vysloužilých

bojovníků, tak i těch aktivních. Zda výzbroj v mužských hrobech byla atributem – symbolem postavení, nebo především funkční zbraní je jedna ze zásadních otázek pro úvahy o sociální a společenské struktuře vesnických komunit. Zdá se, že pouze části mužů náležela výsada být pohřbeni s výzbrojí, zatímco mnoho mužů, kteří pro věk nebo trvalé následky utržených ran se nemohli aktivně zúčastnit bojů, bylo pohřbeno bez výzbroje (s odkazem na pohřebiště v Makotřasích; Čižmář 1978). Jak už nastínil J. Waldhauser, ke ztotožnění zbraně v mužských hrobech s atributem sociálního postavení aktivních i vysloužilých bojovníků, oslabených stářím nebo nemocemi, přispívá také nereálnost představy, že by každý bojeschopný muž nejdříve obdržel zbraň a byl zařazen mezi elitu, a pak v důsledku zranění nebo sešlosti věkem z ní byl zase vyřazen (Budinský – Waldhauser 2004, 107-109). Pokud by muži-bojovníci po ukončení aktivní služby přišli o zbraň, ve společenské struktuře by se propadli. Že muži pohřbeni se zbraní patřili k vyšší společenské vrstvě, dokládají i vzácné, neobvyklé předměty nebo předměty importované, jako jsou např. nákrčníky (hroby 13/81 a 15/81) z masivní jemně vroubkované tyčinky s uzávěrem ve formě západky do plochého diskovitého ukončení, které pocházejí snad z dílen horního Porýní, severního Švýcarska nebo východní Francie. Identickou analogii se nepodařilo zjistit, ale velmi podobný exemplář je uváděn z Alsaska, lokality Weitbruch, nebo ze Champagne. Je pravděpodobné, že z vesnické elity rozhodující složkou společnosti byli muži-bojovníci a další členové vesnické elity včetně rodinných příslušníků (Budinský – Waldhauser 2004, 111, 115).

7. Závěr

Předložená práce měla za cíl revizi prozkoumaných laténských pohřebišť v již zaniklé obci Radovesice (okr. Teplice) v severozápadních Čechách. Zde se nacházela dvě pohřebišť, která byla zkoumána při záchranných archeologických výzkumech v 70. a 80. letech 20. století. Dají se zde zachytit všechna specifika pohřebního ritu tehdejší společnosti, protože jsou jedny z mála plně prozkoumaných pohřebišť.

Zaměřila jsem se na hrobovou garnituru laténských bojovníků se zřetelem na meče a železné řetězové opasky, jejichž části jsou důležitým chronologickým prvkem (tab. 1 – typologická tabulka puklic, řetězových opasků a mečů). Některé předměty byly podrobeny rentgenovému průzkumu, pro snazší dataci a popřípadě zjištění neobvyklých jevů či jemné výzdoby. Vybrané hroby byly podle výbavy datovány do stupně LT B1-B2.

Na Radovesickém pohřebišti se našlo celkem 9 bojovníckých hrobů. Všechny obsahovaly meč, opasek byl obsažen v šesti hrobech, a kopí a štít se železnou puklicí byly obsaženy v sedmi hrobech. Samostatně meč se našel v hrobech 15/76 (krátký zdobený meč), a 5/81 (dlouhý meč s nedochovaným nákončím). Co se týká nákončí mečů, objevily se zde typy s oválným kováním nákončím (typ Hatvan-Boldog), delším zaobleným nákončím a přiléhajícím srdcovitým nákončím. Podle J. Waldhausera meče z druhého pohřebiště spadají datačně až na meč z hrobu 18/81 do stupně LT B2a, meče z prvního pohřebiště jsou datované do stupně LT B2b/C1a a LT B1b-c. Oválné typy nákončí bych ale určila jako nejstarší typy, proto bych je datovala aspoň do stupně LT B2a. Železné řetězové opasky jsou kroucené jednoduché, neobjevil se zde žádný pancéřový opasek, který je charakteristický pro stupeň LT C1b.

Z typů puklic se zde objevily dvoudílné loďkovité puklice, dvoudílná puklice s náznakem středového žebra a puklice pásové. Dvoudílné puklice mají jako hlavní funkci chránit střed štítu před sečnými ranami. Bývají zpravidla obdélné a jsou konvexně prohnuty tak, aby přilnuly na klenutí žebra. Později se začínají i více vertikálně prodlužovat, což je vidět právě na puklici v hrobě 25/76 (obr. 26). Oproti dvoudílným puklicím představují pásové změnu v koncepci celého středového kování štítu. Jsou vyrobeny z jednoho kusu plechu, který je uprostřed vyklenut podle klenutí dřevěného žebra štítu, a jsou opatřené postranními destičky, které byly připevněny ke štítu pomocí nýtů po obou stranách. Tento tvar představuje nejklašičtější a nejčastěji nalézáný typ puklic, který se rozšířil po celé Evropě.

Na meči z hrobu 15/76 se našla výzdoba motivem dračího páru. Podle de Navarrovy klasifikace jde o typ I., tedy o typ datovaný do stupně LT B1. P. Sankot nastínil hypotézu, že jde možná o mezičlánek západní a východní skupiny (I. typu), protože v západní skupině se objevuje centrální kruhový motiv a ve východní skupině má dračí hlava špičaté ucho a zvětšenou přední část, která je již podobná typu III. de Navarrovy klasifikace. Radovesický meč má rysy obou skupin – centrální kruhový motiv západní skupiny a špičaté uši a zvětšený předeček skupiny východní. Od východní skupiny jsou tu ale jisté odchylky – uši nejsou zakřivené, ale mají rovný trojúhelníkový tvar a zadní noha směřuje vodorovně ke středovému žeburu pochvy. V tomto smyslu vykazuje motiv spíše náznak vlastní/regionální varianty. Pokud by datace J. Waldhausera (do stupně LT B1b-c) byla správná, šlo by o starší nález, než jsou nálezy z Karpatské pánve datované do stupně LT B2. Meč by pak nebyl spojován s proudem karpatských prvků vyvíjejících se v průběhu 3. století př. n. l.

Rentgenový průzkum přinesl poznatek o 13 mm dlouhé kovové vložce v horní části pochvy meče z hrobu 15/76, jde o formu tauzie s použitím neželezného kovu (v oblasti motivu dračího páru, u ústí pochvy). Není možné zjistit, zda se vložka nachází na pochvě nebo na čepeli meče, ale z analogií víme, že tyto vložky byly vyráběny ze zlata a byly doprovázeny motivy slunce a měsíce. Tyto motivy u meče z Radovesic zjištělné nejsou, protože je meč s pochvou napevno spojen. Do budoucna bych doporučila tomografický průzkum pro důkladnější prozkoumání a popřípadě bližší určení dalších neželezných zdobných motivů. Pokud by ale v budoucnu byly na tomto meči zjištěny astrální symboly, pak bychom ho i přes absenci jiných netypických předmětů v hrobě mohli přirovnávat k vrstvě „druidů/kněží“ – rituálních specialistů, kteří mohli bojovníky doprovázet (*Horák 2014*, 688). Mohli bychom se k tomuto tvrzení přiklánět i z toho důvodu, že jde o nejstarší bojovnícký hrob, a zároveň o jediný případ pseudoantropomorfního meče na pohřebišti.

N. Ginoux na základě výzkumu bojovníckých hrobů a zjištění odlišností ve tvarech a výzdoby mečů formulovala představu o možnosti vymezení různých vojenských jednotek. Tuto teorii spojila s používáním výzdobného motivu dračího páru a jeho různých typů (např. rychlé upuštění od užívání jednoho typu a přechod k jinému), které mohly zobrazovat různé jednotky (*Ginoux 1994*, 21). K tomuto názoru se přiklání i A. Rustoiu, který tvrdí, že motivy byly vědomě umístěny na dobře viditelném místě pochvy, aby byl motiv jinými bojovníky rychle přečten a pochopen (*Rustoiu 2013*). Tuto interpretaci bychom mohli použít i na meč z hrobu 15/76. Jde o nejstarší hrob v Radovesicích a zároveň o jediný exemplář zdobeného

meče motivem dračího páru na pohřebišti. V tomto hrobě se nenašla žádná další výbava, proto dotyčný zřejmě nebyl aktivním bojovníkem, a zároveň nebylo určeno pohlaví zemřelého, jen podle výbavy byl mrtvý označen jako muž. Podle analogií z Rakouska a ze Slovenska bychom se mohli i domnívat, že šlo o ženu pohřbenou s mečem, jako tomu bylo např. v Mannersdorfu, hrob 117, Dubníku – hrob 24 anebo v Chotíně – hrob 30 (*Ramsl 2018*, 123-135). V hrobě 15/76 tedy mohla být pohřbená žena s mečem jako symbolem vysokého postavení.

Z analýzy izotopů stroncia a kyslíku také víme, že se někteří pohřbení muži vymykají průměrným hodnotám zjištěným pro území Čech. Ve většině případů jde o muže-bojovníky, u kterých se zdá, že nejsou místního původu. Ženy jsou na rozdíl od mužů více vázány na český region (jejich hodnoty izotopů odpovídají hodnotám z českého území). Podle zjištěných výsledků se zdá, že spíše bojovníci se pohybovali po Evropě, pravděpodobně v souvislosti s vojenskými výpady do středomořské oblasti (*Scheeres et al. 2014*, 509).

Na vytvořených plánech pohřebišť (obr. 8 a 9) je jasné, že se na nich pohřbívalo současně od stupně LT B1b-c. Na prvním pohřebišti pokračovalo pohřbívání až na začátek stupně LT C1, na druhém pohřebišti hroby z tohoto stupně už chybí.

Ze stavu, v jakém jsou meče dnes, nejde poznat opotřebení po používání. Tudíž se nabízí domněnka, že zbraň v mužských hrobech představuje především atribut společenského a sociálního postavení. Byly tedy součástí pohřební výbavy bojovníků vysloužilých i aktivních (jak bojovníci vypadali – ilustrační obr. 48).

8. Literatura

Baray, L. 2003: Pratiques funéraires et sociétés de l'Âge du Fer dans le Bassin parisien (fin du VIIe s. – troisième quart du IIe s. avant J.-C.). 56e supplément à GALLIA. CNRS Éditions. Paris.

Bochnak, T. – Czarnecka, K 2005: Iron scabbard-plates decorated in openwork technique (opus interrasile) in Central Europe. Celtic import or locally made copy? ANODOS, Studies of the Ancient World 4-5/2004-2005, 23-60.

Bochnak, T. 2010: L'Armement dans les Tombes Féminines a l'Âge du Fer en Pologne, ISTROS XVI, 13-36.

Bouzek, J. 1982: Doba železná. Vrchol a rozpad prvobytných vztahů, Praehistorica 9, 87-102. Praha.

Bouzek, J. 2002: Přejechod od doby popelnicových polí do halštatu: od štítarského stupně knovízské kultury do kultury bylanské v Čechách, a od kultury podolské do kultury horákovské na Moravě. In: Čech, P. – Smrž, Z. (eds.): Sborník Drahomíru Kouteckému. Most, 37-45.

Bučíková, E. 1985: Keltské kostrové pohřebisko v Nechvalíne, Študijné zvesti XXI, 137 – 186.

Budinský, P. 1977: Pravěk Teplicka I. Teplice.

Budinský, P. 1978. Teplicko v pravěku II. Teplice.

Budinský, P. 1982: Radovesice-Na vyhlídce, okr. Teplice, 1981-1982. (Nálezová zpráva) Archiv nálezových zpráv regionálního muzea v Teplicích, p.o.

Budinský, P. – Waldhauser, J. 2004: Druhé keltské pohřebiště z Radovesic (okres Teplice) v severozápadních Čechách. Archeologický výzkum v severních Čechách, svazek 31. Teplice.

Bujna, J. 1982: Spiegelung der Sozialstruktur auf latènezeitlichen Gräberfeldern im Karpathenbecken, Památky archeologické LXXIII, 312-431.

Bursák, D. 2012: 5. století př. n. l. v Čechách z pohledu archeologie. In: Valentová, J. – Tisucká, M. – Belaňová, P. (eds.): Ve stínu Olympu. Katalog výstavy. Praha, 6-19.

Brunaux, J. L. – Lambot, B. 1987: Guerre et Armement Chez les Gaulois, 450-52 av. J.-C. Paris.

Clarke, R. R. – Hawkes, C. F. C. 1955: A Iron Anthropoid Sword from Shouldham, Norfolk with Related Continental and British Weapons, The Prehistoric Society 21, 198-227.

Čisťáková, V. – Chytráček, M. 2018: Stará kulturní tradice – starší doba železná. In: Militký, J. – Kysela, J. – Tisucká, M. (eds.): Keltové. Katalog výstavy. Praha, 27-63.

Čižmář, M. 1975: Relativní chronologie keltských pohřebišť na Moravě, Památky archeologické LXVI/2, 417-437.

Čižmář, M. 1978: Keltské pohřebiště v Makotřasích, okres Kladno, Památky archeologické LXIX, 117-255.

Čižmář, M. 1996: Pseudoanthropomorphe Schwerter aus keltischer Grabfelder in Mahren, Acta Musei Moraviae 81, 111-124.

Čižmářová, J. 2004: Encyklopedie Keltů na Moravě a ve Slezsku. Praha.

Danielisová, A. 2000: Keltské bojovnícké štíty na území Čech a Moravy. Nepublikovaná seminární práce uložená na Ústavu archeologie a muzeologie MU v Brně.

Danielisová, A. – Kysela, J. 2018a: Pět staletí keltské civilizace v Čechách – doba velkých změn. In: Militký, J. – Kysela, J. – Tisucká, M. (eds.): Keltové. Katalog výstavy. Praha, 80-83.

Danielisová, A. – Kysela, J. 2018b: Pět staletí keltské civilizace v Čechách – doba prosperity. In: Militký, J. – Kysela, J. – Tisucká, M. (eds.): Keltové. Katalog výstavy. Praha, 84-89.

Danielisová, A. – Kysela, J. 2018c: Pět staletí keltské civilizace v Čechách – zánik laténské kultury. In: Militký, J. – Kysela, J. – Tisucká, M. (eds.): Keltové. Katalog výstavy. Praha, 90-91.

De Navarro, J. M. 1972: The Finds from the Site of La Tène I. The Scabbards and Swords found in Them. London.

Egg, M. – Gleirscher, P. 2016: Überlegungen zum Waffenfund von Förk (bez. Villach-Land) in Kärnten. In: Markus Egg – Alessandro Naso – Robert Rollinger (eds.): Waffen für die Götter, 113-128.

Filip, J. 1956: Keltové ve střední Evropě. Monumenta Archaeologica V. Praha.

Filip, J. 1995: Keltská civilizace a její dědictví. Nové, rozšířené vydání. Praha.

Furman, M. 2012: The Interpretative Value of annular Ornaments for the study of early Celtic populations in the Middle Danube Area. In: Berecki, S. (ed.): Iron Age Rites and Rituals in

the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 7-9 October 2011. Bibliotheca Musei Marisiensis. Seria Archaeologica V. Târgu Mureș, 273-287.

Ginoux, N. 1994: Les fourreaux ornés de France du Ve au IIe siècle avant. J.C. Études celtiques 30, 7-86.

Ginoux, N. 2002: La figuration et sa déconstruction: L'exemple du motif de la paire d'animaux fantastiques affrontés sur les fourreaux d'épée laténiens, Sborník Národního muzea v Praze LVI, řada A-Historie, 71-82.

Ginoux, N. – Ramsel, P. 2014: Art and craftsmanship in elite-warrior graves: 'From Boii to Parisii and back again'. In: Gosden, Ch. – Crawford, S. – Ulmschneider, K. (eds.): Celtic Art in Europe. Making connections. Essays in honour of Vincent Megaw on his 80th birthday. Oxford, 284-295.

Guštin, M. – Božič, D. 2019: Das Druidenrätsel vom Kugelstein in der Steiermark, Studia Historica Nitriensia 23, Supplementum – Sedem kruhov Jozefa Bujnu. 93-105.

Hlava, M. 2017: Laténská pohřebiště v Praze. Nálezy do roku 1981. Praha.

Holodňák, P. 1988: Keltská pohřebiště ve středním Poohří. Památky Archeologické LXXIX, 38-105.

Holodňák, P. – Waldhauser, J. 1984: Předduchcovský horizont (fáze LT.B1a) v Čechách, Archeologické rozhledy XXXVI, 31-48.

Horák, J. 2012: Zdobené pochvy laténských mečů z Moravy, Pravěk NŘ 20, 255-265.

Horák, J. 2014: Krátký pseudoantropomorfní meč z Moravy, jeho funkce a význam jeho nositele. In: J. Čižmářová – N. Venclová – G. Březinová (eds.): Moravské křižovatky, 681-690.

Horváth M., A. 2014: A Decorated La Tène Sword from the Budapest–Csepel Island. In: Berecki, S. (ed.): Iron Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin. Mega. 161-170.

Chytráček, M. – Sankot, P. 2018b: Svět bohů a lidí – Svědectví pohřebišť z pohledu archeologie. In: Militký, J. – Kysela, J. – Tisucká, M. (eds.): Keltové. Katalog výstavy. Praha, 93-114.

Chytráček, M. 2018a: Pět staletí keltské civilizace v Čechách – zrod laténské kultury. In: Militký, J. – Kysela, J. – Tisucká, M. (eds.): Keltové. Katalog výstavy. Praha, 65-72.

Kolář, F. 2007: Životní styl halštatské a časně laténské aristokracie – možnosti interpretace. In: Kazdová, E. – Podborský, V. (eds.): Studium sociálních a duchovních struktur pravěku. Brno, 285-329.

Koutecký, D. 1968: Velké hroby, jejich konstrukce, pohřební ritus a sociální struktura obyvatelstva bylanské kultury, Památky archeologické LIX/1968, 400-487.

Koutecký, D. 2008a: Období Ha C až Ha D1: kulturně specifická charakteristika – Bylanská kultura. In: Venclová, N. (ed.): Archeologie pravěkých Čech 6. Praha, 46-66.

Koutecký, D. 2008b: Pozdní doba halštatská, Ha D2 až LT A – Rituální areály a aktivity. In: Venclová, N. (ed.): Archeologie pravěkých Čech 6. Praha, 137-149.

Krämer, W. 1985: Die Grabfunde von Manching und die laténezeitlichen Flachgräber in Südbayern. Die Ausgrabungen in Manching, Band 9. Stuttgart.

Limburský, P. – Sankot, P. – Březinová, H. – Likovský, J. 2015: Laténské pohřebiště v pískovnách u Vliněvsi, okr. Mělník, Památky archeologické CVI, 181-246.

Lejars, T. 1996: L'Armement des Celtes en Gaule du Nord à la Fin de l'Époque Gauloise. Revue Archéologique de Picardie, N° 3/4, 79-103.

Lejars, T. 2003: Les fourreaux d'épée laténiens. Supports et ornements. In: L'immagine tra mondo celtico e mondo Etrusco-Italico. 9-70.

Mănduscu, D. 2012: Killing the Weapons an Insight on Graves with Destroyed Weapons in Late Iron Age Transylvania. In: Sándó Berecki (ed.): Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. 343-356.

Millet, E. 2012: Le costume funéraire des régions du Rhin moyen et supérieur entre le Ve et le IIIe siècle avant J.-C. In: Schönfelder, M. – Sievers, S. (eds.): L'âge du fer entre la Champagne et la vallée du Rhin – Die Eisenzeit zwischen Champagne und Rheintal. 34e colloque international de l'AFEAF, Aschaffenburg 2010. Mainz, 421-442.

Megaw, J. V. S. – Megaw, M. R. 1990: "Semper aliquid novum..." Celtic dragon-pairs re-reviewed, Acta archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 42, 55-72.

Neuhäuslová, Z. a kol. 2001: Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky. Praha.

Pare, Ch. F. E. 1991: Swords, Wagon-Graves, and the Beginning of the Early Iron Age in Central Europe. Marburg.

Piř, J. L. 1895: Několik galských hrobů, Památky archeologické 16, 759-766.

Pleiner, R. 1993: The Celtic Sword. Oxford.

Ramsl, P. C. 2018: War and violence at La Tène period in Middle Europe (La Tène period cemeteries at Eastern Austria, Slovakia and Moravia). In: E. Nemeth (ed.): Violence in Prehistory and Antiquity / Die Gewalt in der Vorgeschichte und im Altertum. Antiquas VI, 117-139.

Rapin, A. - Brunaux, J. L. 1988: Gournay II. Boucliers et lances, dépôts et trophées. Revue archeologique de Picardie. Paris

Rapin, A. 1991: Weaponry. In: The Celts, Venezia, 321-332.

Rapin, A. 1995: Propositions pour un Classement des Equipements Militaires Celtiques en Amont et en Aval d'un Repere Historique: Delphes 278 avant J. -C. In: Charpy, J. J. (ed.): L'Europe Celtique du Ve au IIIe Siècle avant J. - C. Contact, Echanges, et Mouvement de Populations. Ctes du Deuxième Symposium International d'Hautvillers 8. - 10. OCT. 1992. Memoire No. 9 de la Societe Archeologique Champenoise; 275-290.

Rapin, A. 1999: L'armement celtique en Europe: chronologie de son evolution technologique du Ve au 1er S. AV. J.-C., 33-67.

Rapin, A. 2001: Un bouclier celtique dans la colonie grecque de Camarina (Sicile). Germania 79, 273 - 295.

Rustoiu, A. 2013: Wandering Warriors. The Celtic Grave from "Silivaş" (Transylvania) and its Story, Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis 5, 211-226.

Rustoiu, A. - Berecki, S. 2015: Weapons as symbols and the multiple identities of the warriors. Some examples from Transylvania, In: Wefers, S. et al. (Hrsg.), Wafeg-Gewalt-Krieg, Beiträge zur Internationalen Tagung der AG Eisenzeit und des IAUR-Rzeszów 19-22 September 2012, BUFM 79, 127-149.

Rusu, M. C. 1969: Das keltische Fürstengrab von Ciumeşti in Rumänien, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 50, 267-300.

Sankot, P. - Fořt, M. - Vopálenký, M. - Kumpová, I. - Vavřík, D. 2017: Výsledky nového průzkumu časně laténských mečů z Chlumu u Rokycan a Vlčí, okr. Plzeň-jih. Archeologie západních Čech 12, 93-102.

Sankot, P. 1995: Epées pseudoantropoides en Bohême. in: J. J. Charpy (ed.): L'Europe celtique du Ve au IIIe siècle avant J. C., Actes du IIe symposium international d'Hautvillers 1992, 413-422.

Sankot, P. 2000: Aktueller Stand der Konservierung latènezeitlicher Schwerter aus den Gräbern in Radovesice 15 und Jenišův Újezd 106, Památky archeologické – Supplementum 13, 361-369.

Sankot, P. 2003: Les épées du début de La Tène en Bohème. Fontes archaeologici Pragenses 28. Praha.

Sankot, P. 2006: New Conservation of the La Tène Cremation Grave from Úhřetice, Chrudim district. In: Sedláček, Radko – Sigl, Jiří – Vencl, Slavomil (red.): Vita Archaeologica. Sborník Víta Vokolka, 243-254.

Sankot, P. 2018: Pět staletí keltské civilizace v Čechách – vojenská společnost. In: Militký, J. – Kysela, J. – Tisucká, M. (eds.): Keltové. Katalog výstavy. Praha, 74-79.

Scheeres, M. – Knipper, C. – Hauschild, M. – Schönfelder, M. – Siebel, W. – Pare, Ch. – Alt, K. W. 2014: “Celtic migrations”: Fact or fiction? Strontium and oxygen isotope analysis of the Czech cemeteries of Radovesice and Kutná Hora in Bohemia, American Journal of Physical Anthropology vol. 155/4, 496-512.

Sklenář, K. 2005: Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů. Praha.

Stloukal, M. 1981: Kostry z laténského pohřebiště u Radovesic, Praehistorica VIII. 221-223.

Szabó, M. 1977: The Origins of the Hungarian Sword Style, Antiquity LI, 211-220.

Szabó, M. – Petres, É. F. 1992: Decorated weapons of the La Tène Iron Age in the Carpathian Basin. Budapest.

Szabó, M. 1996: L'expansion Celte l'armement décoré, MEFRA 108/2, 523-553.

Tomášek, M. 2014: Půdy České republiky. Praha.

Turek, J. 1997: Laténské pohřebiště v Tišicích (okr. Mělník). Předběžná zpráva o výzkumu v roce 1996, Archeologie ve středních Čechách 1, 237-262.

Valentová, J. 1993: Výsledky záchranného výzkumu keltského kostrového pohřebiště v Kutné Hoře – Karlově. Ergebnisse der Rettungsforschung des keltischen Skelettgräberfeldes in Kutná Hora – Karlov. Archeologické rozhledy, 45/4, 623-643.

Venclová, N. (ed.) 2008: Archeologie pravěkých Čech 7. Doba laténská. Praha

Vouga, P. 1923: La Tène, monographie de la station. Leipzig.

Waldhauser, J. 1977: Keltské sídliště u Radovesic v severozápadních Čechách, Archeologické rozhledy XXIX. 144-177.

Waldhauser, J. et al. 1978/I-II: Das keltische Gräberfeld bei Jenišův Űjezd in Böhmen. Archeologický výzkum v severních Čechách 6-7. Teplice.

Waldhauser, J. 1980: Keltské pohřebiště u Radovesic v severozápadních Čechách, Archeologické rozhledy XXXII. 623-626.

Waldhauser, J. 1981: Radovesice-Vápenka, okr. Teplice, 1974-1977. (Nálezová zpráva) Archiv nálezových zpráv regionálního muzea v Teplicích, p.o.

Waldhauser, J. 1987: Keltische Gräberfelder in Böhmen. Dobrá Voda und Letky sowie Radovesice, Stránce und Tuchomyšl. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 68. 25-179.

Waldhauser, J. 2001: Encyklopedie Keltů v Čechách. Praha

Waldhauser, J. – Budinský, P. 1999: Jak se kopou keltské hroby. Praha

Waldhauser, J. – Mangel, T. – Ondroušek, P. 2007: Agresivita Keltů v Čechách: zprvu jako motor jejich reprodukce a poté zániku jejich civilizace, Živá archeologie 8, 45-48.

Wolfgang, D. 2010: Ursprung der keltischen Archaologie: Die Brücke von La Tene. Ein Schauplatz grausamer Menschenopfer? Manching.

Internetové zdroje

<https://www.bilinsko.cz/radovesice/>

<http://www.hrobcice.cz/informace-o-obci/casti-obce/zanikla-obec-radovesice/>

<https://www.sdas.cz/aktivity/hornicka-cinnost/doly-bilina.aspx>

https://cs.dbpedia.org/page/Ruder%C3%A1ln%C3%AD_spole%C4%8Denstvo

<https://mapy.cz/19stoleti?x=13.8038573&y=50.5459450&z=13&l=0>

<http://www.vlada.cz>

Seznam periodik

AR – Archeologické rozhledy

BRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission

FAP – Fontes Archaeologici Pragenses

PA – Památky archeologické

9. Přílohy